

DE LEERKRACHT MAAKT HET VERSCHIL

VOOR EEN KIND DIE TE MAKEN HEEFT MET EEN SCHEIDING

9 december 2016

Annefleur Nijland - 410225

VOORWOORD

Voor u ligt het onderzoeksverslag van een onderzoek waarbij het protocol echtscheiding, kind en school is ontworpen. Dit onderzoek is uitgevoerd op Obs de Posthoorn te Pesse. Dit onderzoek hebben is uitgevoerd voor het afstuderen in het laatste jaar van de PABO. Voor het afstuderen was het de bedoeling dat er een onderzoek werd gedaan naar aanleiding van een onderzoeksvraag uit de praktijk. De begeleider van dit onderzoek is Sanne, de intern begeleider van Obs de Posthoorn, zij kwam met het onderwerp voor dit onderzoek. In de periode van oktober 2016 tot maart 2017 heeft dit onderzoek plaatsgevonden.

Wanneer er tijdens dit onderzoek problemen ontstonden was er de mogelijkheid om te overleggen met Stef Sprong. De begeleider van dit onderzoek vanuit Pabo Meppel.

In dit voorwoord willen ik graag mijn begeleider vanuit de Pabo, Stef Sprong, bedanken voor de fijne en professionele hulp die hij mij heeft aangeboden. Ook wil ik intern begeleider Sanne, jeugdverpleegkundige Ietje van den Burg, alle leerkrachten en de locatieleider van Obs de Posthoorn bedanken voor de input die zij hebben gegeven tijdens de interviews.

Ik wens u veel leesplezier toe.

Meppel, maart 2017

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	2
Inleiding.....	5
1.1 Aanleiding	5
1.2 Context	5
1.3 Onderzoeksorganisatie	5
1.4 Aansluiting van het onderzoek in de school/motivatie	5
Probleemanalyse.....	6
2.1 Praktijkprobleem	6
Probleemstelling	7
3.1 Onderzoeksdoel	7
3.2 Bespreking onderzoeksdoel.....	7
3.2 Ontwerpvraag	7
3.3 Beantwoording deelvragen onderzoeksfase 1	7
Ontwerpeisen formuleren	17
Het ontwerp: protocol echtscheiding, kind en school	18
Onderzoeksaanpak.....	19
5.2 Onderzoeksactiviteiten	19
5.3 Tijdsplanning.....	21
5.4 Randvoorwaarden	21
Analyses en Resultaten	22
6.1 Voorbereiding interviews	22
6.2 Analyses	22
6.3 Resultaten.....	22
Conclusies, aanbevelingen en discussie	25
7.1 Constatering	25
7.2 Aanpassing ontwerp	25
7.3 Discussie en aanbeveling	26
Samenvatting	27
Literatuurlijst.....	28
Bijlage 1 - Literatuurverkenning.....	30
Bijlage 2 - Vragenlijst naar aanleiding van de scheidingsmelding.....	34
Bijlage 3 - Risicomodel echtscheiding	38
Bijlage 4 - Groepsinventarisatie echtscheiding	41
Bijlage 5 - Rapport voor de leraar	42
Bijlage 6 - De belangrijkste aanbevelingen	43

Bijlage 7 - Ontwerpeisen	44
Bijlage 9 – Opgestelde interviews	45
Bijlage 10 - Analyse bij uitgewerkte interviews	48
Bijlage 11 - Resultaten.....	61
Bijlage 12 - Procesverslag.....	65
Bijlage 13 - Protocol.....	68

INLEIDING

In de inleiding wordt duidelijk waarom dit onderzoek heeft plaatsgevonden, wie daar bij betrokken waren en wat de aanleiding van het onderzoek is. Ook wordt het belang van dit onderzoek duidelijk omschreven.

1.1 AANLEIDING

Vanuit Pabo Stenden te Meppel, werd de opdracht gegeven een onderzoek te doen aan de hand van een praktijkprobleem. Het praktijkprobleem diende te komen van de school waar mijn eindstage zal plaatsvinden; OBS de Posthoorn in Pesse.

Mijn interesse ligt bij het welzijn van kinderen. Daarnaast zijn naar actualiteiten gezocht over het onderwijs en daarbij kwamen veel artikelen over gescheiden ouders naar boven. Hieruit bleek dat veel kinderen last hebben van de scheiding tussen hun ouders (Truijens, 2011). Ook uit gesprekken met leerkrachten van de Posthoorn bleek dat ze in de klas te maken hebben met kinderen van gescheiden ouders. De leerkrachten vragen om handvatten om de kinderen op de juiste manier te begeleiden om het welzijn van het desbetreffende kind te verbeteren.

Nadat dit voor is gelegd aan de intern begeleider van de Posthoorn, Sanne, gaf ze me een duidelijk richtlijn voor dit onderzoek. Ze wilde graag een protocol dat een concreet stappenplan bevat die duidelijk aangeeft hoe de leerkracht in een scheidingsgeval moeten handelen.

1.2 CONTEXT

Het praktijk onderzoek vindt plaats op OBS de Posthoorn in Pesse. Er zal nauw contact plaatsvinden met de intern begeleider van de school, Sanne.. Daarnaast worden er interviews gehouden met verschillende leerkrachten op deze school die te maken hebben met dit probleem. Ook heeft er een gesprek plaatsgevonden met een vrouw die bij stichting KIES werkt, Ietje van der Brug, voor extra informatie over die stichting. Op een aantal donderdagen zijn er onderzoek colleges op Stenden Pabo Meppel en de rest van de dagen zijn om vrij indelen om te werken aan dit onderzoek. Ofwel op de stageschool, ofwel thuis of een eventuele andere locatie.

1.3 ONDERZOEKSORGANISATIE

Er vindt een nauwe samenwerking plaats met de intern begeleider van OBS de Posthoorn: Sanne. Daarnaast is er begeleiding vanuit Stenden Hogeschool van Stef Sprong. De tweede beoordelaar van dit onderzoek is Patruschka Hetterschij.

1.4 AANSLUITING VAN HET ONDERZOEK IN DE SCHOOL/MOTIVATIE

Landelijk eindigden in 2016 ongeveer veertig procent van de huwelijken in een scheiding (Centraal Bureau voor de Statistiek [CBS], 2016). en hebben er 70.000 minderjarigen te maken met een scheidingssituatie (Spruijt & Kormos, 2014). In 2000 eindigden ongeveer vierendertig procent van de huwelijken in een echtscheiding (CBS, 2016), er is dus sprake van een stijgende lijn

Ook op OBS De Posthoorn zitten kinderen met gescheiden ouders. De leerkrachten en medeleerlingen krijgen te maken met de gevolgen van een scheiding voor het kind. Daarom is het van belang dat de school kennis heeft van echtscheidingssituaties en in staat is te handelen naar de behoeftes van het kind. Het blijkt namelijk dat kinderen veel last kunnen hebben van een scheiding en hierdoor gedragsproblemen vertonen, slechter presteren en zelfs psychische klachten ervaren (Pals, 2006). Een protocol met een concreet stappenplan moet een leerkracht ondersteunen om de behoeftes van een kind op de juiste manier te kunnen waarborgen.

Deze school heeft wel een protocol wat echtscheiding betreft. Maar dit gaat vooral over het contact tussen de school en de ouders van het desbetreffende kind, en niet over het kind zelf. Het bevat dus geen concreet stappenplan voor het handelen van de leerkracht, wat de behoeftes van het kind betreft. (Stichting Bijeen Hoogetveen, 2016).

PROBLEEMANALYSE

In dit hoofdstuk wordt het praktijkprobleem nauwkeurig beschreven. Wat is het probleem? Wie heeft er mee te maken? Waarom is het een probleem? Wanneer doet het probleem zich voor? Etc. Na het lezen van dit hoofdstuk is er een duidelijk beeld geschetst van de situatie.

2.1 PRAKTIJKPROBLEEM

Op OBS de Posthoorn in Pesse krijgen de leerkrachten steeds meer te maken met kinderen van wie de ouders gescheiden zijn of in scheiding liggen. De definitie van scheiding die in dit onderzoek gehanteerd wordt is: de beëindiging van een relatie tussen twee samenwonende partners (Nederlands Jeugdinstituut). Leerkrachten merken dat kinderen problemen vertonen voor, tijdens en na een scheiding en vragen om handvatten om deze kinderen op een juiste manier te ondersteunen en begeleiden. Sanne (IB'er van OBS de Posthoorn) geeft aan dat ze een duidelijk en gestructureerd protocol wil dat een stappenplan bevat waarmee leerkrachten direct aan de slag kunnen.

Zowel de leerkracht als de desbetreffende leerling heeft te maken met dit probleem. En wanneer er dusdanig grote negatieve gedragsuitingen zijn, kunnen ook de klasgenoten van de leerling het als een probleem ervaren. Daarnaast spelen de ouders een grote rol in dit probleem, de ouders zijn immers de oorzaak van het probleem en hebben hier het meeste invloed op. Zoals u in 1.4 heeft kunnen lezen hebben jaarlijks ongeveer 70.000 kinderen te maken met een scheiding. Ook op OBS de Posthoorn merken de leerkrachten dat er steeds meer scheidingen zijn. De leerkrachten geven aan dat ze handvatten nodig hebben om het kind dat in de situatie van een scheiding verkeerd te helpen.

Een kind kan al negatieve gevolgen ervaren vanaf het moment dat de ouders aan het kind vertellen dat zij besloten hebben om uit elkaar te gaan. Of zelfs eerder, wanneer het kind hiervoor al aanvoelt dat er problemen zijn tussen de ouders. Desalniettemin kan de aankondiging van scheiden als een harde klap aankomen. 'Het kind wordt overspoeld met het gevoel dat het in de steek gelaten wordt en komt in een rouwproces.' (Wiewauters & Eyken, 2014). Ook het vertrouwen en het veiligheidsgevoel van het kind worden daarmee aangetast.

De theorie van Maslow beargumenteert dat er bepaalde basisbehoeften nodig zijn wil een mens zich optimaal kunnen ontplooien (Dacuba, 2007). Een scheiding heeft hier op twee manieren invloed op:

- Ten eerste tast het de fysieke behoeften van het kind aan. Wanneer er een scheiding plaatsvindt binnen een gezin heeft een kind daar veel emotionele stress van en dit kan in sommige gevallen lijden tot fysieke problemen; buikpijn, slapeloosheid etc. (Wiewauters & Eyken, 2014). Hier is dus al een beschadiging onder in de basisbehoeftenpiramide van Maslow (Dacuba, 2007).
- Ten tweede is de veiligheid en zekerheid ook enorm beschadigd. De veilige basis die het gezin aan het kind bood, valt weg. Door het wegvallen van deze basisbehoeften kan het kind zich niet optimaal ontwikkelen als het gaat om sociaal contact, waardering en erkenning en zelfontplooiing. Een scheiding kan dus zorgen voor een belemmering in de ontwikkeling van een kind.

Volgens Spruijt & Kormos (2014) vertonen kinderen die te maken hebben met de gevolgen van een scheiding verschillende problemen op korte termijn deze zijn terug te vinden op blz. 9. Niet alleen het kind ervaart zelf deze problemen, maar ook klasgenootjes kunnen last hebben van deze problemen. Wanneer het kind externaliserende problemen vertoont, merken klasgenootjes dit wel degelijk. Van de internaliserende problemen heeft het kind vooral zelf veel last. Het kind trekt zich terug en is moeilijker te bereiken voor de leerkracht, ouders en de eventueel andere hulpverleners.

Het probleem doet zich constant voor. Het kind komt in een rouwsituatie en het kan wel 2 tot 3 jaar duren voordat de kinderen de gevoelens van veiligheid en vertrouwen hervinden (Wiewauters & Eyken, 2014). Het probleem doet zich niet alleen in de schoolsituatie voor, maar ook thuis of op de sportclub. Het is een probleem dat betrekking heeft op het welzijn van een kind.

Het probleem ontstaat wanneer ouders een scheiding aankondigen en het kind in deze situatie terecht komt. Het vertrouwen en de veiligheid die de thuissituatie bood voor het kind is aangetast. Een kind heeft een veilige en stabiele thuissituatie nodig en volgens Zeelenberg (2013) is het gedrag van ouders en de mate van samenhang van belang voor de sociaal-emotionele ontwikkeling van een kind.

PROBLEEMSTELLING

In dit hoofdstuk wordt het onderzoeksdoel, de ontwerpvrage en de deelvragen duidelijk. Het theoretisch kader van de deelvragen wordt ook in dit hoofdstuk uitgewerkt. Er wordt duidelijk wat er in de literatuur over het onderwerp te vinden is en hiermee zijn de deelvragen beantwoord.

3.1 ONDERZOEKSDOEL

Er wordt een protocol ontworpen, met een bijbehorend stappenplan dat leerkrachten kunnen inzetten bij de begeleiding van kinderen die te maken hebben met ouders die gescheiden zijn of in scheiding liggen. Het protocol wordt door deskundigen beoordeeld of het toepasbaar zal zijn in de praktijk.

3.2 BESPREKING ONDERZOEKSDOEL

Na een gesprek met Stef Sprong, de begeleider vanuit mijn opleiding, is deze ontwerpvrage tot stand gekomen met bijbehorende deelvragen. Het is de bedoeling dat duidelijk wordt hoe het protocol tot stand is gekomen en welke literatuur daarbij is gebruikt. Na het gesprek met Stef Sprong is het onderzoeksdoel besproken met Sanne. Zij gaf aan dat het onderzoeksdoel concreet was en dat er ook een concreet ontwerp uit zou komen. Hier kunnen de leerkrachten van OBS de Posthoorn echt wat mee.

3.2 ONTWERPVRAAG

Wat zijn de eisen voor een goed protocol, die leerkrachten ondersteunt bij de begeleiding van een kind die te maken heeft met een scheiding?

3.2.1 DEELVRAGEN ONDERZOEKSFASE 1

- Welke effecten kan een scheiding hebben op een kind?
- Welke ondersteunende behoeften heeft een kind die te maken heeft met een scheiding nodig van de leerkracht?
- Wat zijn de eisen om een goed protocol te schrijven?

3.3 BEANTWOORDING DEELVRAGEN ONDERZOEKSFASE 1

Literatuurstudie: De overzichten van de literatuurverkenning met bijbehorende toelichting zijn opgenomen in bijlage 1.

3.3.1 WELKE EFFECTEN KAN EEN SCHEIDING HEBBEN OP EEN KIND?

Wat is een scheiding?

(Echt)scheiding

Een scheiding is de beëindiging van een relatie tussen twee samenlevende partners. Van echtscheiding wordt alleen gesproken wanneer er sprake is van een ontbinding van een huwelijk (Nederlands Jeugdinstituut, 2016).

Er is een verschil met betrekking tot het ouderlijk gezag tussen een kind wat geboren is waarvan de ouders getrouwd zijn en een kind wat geboren is binnen een relatie waar de ouders niet getrouwd zijn. Wanneer de ouders getrouwd zijn is er sprake van ouderlijk gezag voor beide ouders. Een echtscheiding kan worden aangevraagd door middel van een verzoekschrift dat via een advocaat aan de rechtbank wordt verstuurd. Een echtscheiding is pas definitief wanneer de uitspraak van de rechter is ingeschreven in de registers van de burgerlijke stand (Ouders uit elkaar, 2014). Als de ouders niet getrouwd zijn, is er geen sprake van ouderlijk gezag voor beide ouders. In principe wordt het ouderlijk gezag aan de moeder toegekend. De vader zal het kind moeten erkennen en om samen het ouderlijk gezag uit te oefenen dient er een verzoek te worden ingediend bij de rechtbank.

Spruijt & Kormos (2014) geven een schatting van circa 70.000 thuiswonende kinderen per jaar die een (echt)scheiding van ouders meemaakt. Dit getal is gebaseerd op het aantal echtscheidingen per jaar, een schatting van het aantal samenwonenden die uit elkaar gaan en cijfers over het aantal paren met thuiswonende kinderen tot 22 jaar. Het gaat dan jaarlijks om 1,6 procent van de thuiswonende kinderen die een scheiding van de ouders meemaakt (Nederlands Jeugdinstituut, 2016). Het CBS (2016) geeft aan dat in 2014, 35.409 van de huwelijken uitmondde in een echtscheiding, waarvan ongeveer 20.000 echtscheidingen betrekking hadden op minderjarige kinderen.

Vechtscheiding

‘Een vechtscheiding is een ouderlijke scheiding waarbij de ouders ernstige conflicten hebben en waarbij het kind wordt ingezet in de onderlinge strijd jegens elkaar.’ (Ouders uit elkaar, 2014)

Onderzoek toont aan dat van de 70.000 jaarlijkse scheidingen waar minderjarige kinderen in het spel zijn circa 20% uitmondt in een vechtscheiding. Een vechtscheiding heeft vaak specifieke negatieve gevolgen voor kinderen zoals loyaliteitsconflicten en afwijzing van een ouder, aldus Spruijt & Kormos (2014).

Volgens Ouders uit elkaar (2014) heeft een vechtscheiding een aantal duidelijk kenmerken:

- de ouders voeren ernstige conflicten in de (ex)partnerposities
- de ouders nemen hun ouderposities niet meer in
- de ouders kunnen het kind-perspectief niet meer vertegenwoordigen
- de ouders zetten hun kind in tijdens hun onderlinge strijd met als resultaat dat dit een negatieve invloed uitoefent op de geestelijke gezondheid van hun kind

Gevolgen ((v)echt)scheiding

Vroeger werd er vaak gezegd dat kinderen beter af zijn met gescheiden ouders, dan met ruziënde ouders (Pals, 2006). Maar recenter onderzoek wijst uit dat een scheiding wel degelijk schadelijke gevolgen kan hebben voor het kind. Een scheiding kan gunstig zijn voor een kind, wanneer de chronische conflicten tussen ouders stoppen. Maar meestal is dit niet het geval, ouders ruziën vaak door over de gezamenlijke opvoeding. Een scheiding heeft altijd invloed op het kind, maar de situatie voor en na de scheiding zijn hierbij essentieel. De periode tijdens en na een scheiding is voor alle kinderen moeilijk. Welke vorm van scheiding het ook betreft, een kind krijgt altijd te maken het gevoel in de steek gelaten te worden. De stabiele basis die het kind had valt weg en er is sprake van beschadiging in de basisstabiliteit (waarmee de verandering in het gezin wordt bedoeld) en veiligheid van het kind. Geen enkel kind wil dat zijn gezin uiteenvalt. Vaak is er minder contact met beide ouders omdat deze te druk zijn met hun eigen gevoelens en emoties. Daarnaast wordt de financiële situatie er ook niet beter op en hierdoor is er minder geld voor kleding en vrijetijdsbesteding.

De verschillende problemen die kinderen vertonen die te maken hebben met een gevolgen van een scheiding volgens Spruijt & Kormos (2014) zoals genoemd in paragraaf 2.1 'Het praktijkprobleem' zijn erg zorgwekkend. Maar het betekent natuurlijk niet dat elk kind te maken krijgt met één van deze problemen. Dat is afhankelijk van verschillende omgevingsfactoren. Hoe gaan de ouders met elkaar om? Is er bijvoorbeeld veel ruzie? Renier (2014) geeft ook aan in zijn filmpje dat er volgens hem wel degelijk gevolgen zijn voor het gedrag van de kinderen die te maken hebben met een echtscheiding. Dit ligt volgens hem niet aan de echtscheiding op zich, maar aan de manier waarop er met zo'n echtscheiding wordt omgegaan. Ook Spruijt beaamt dit in een interview (f4jbelgium, 2007). Hij zegt: 'zorg dat je als ouders de verantwoordelijkheid neemt voor de opvoeding van het kind.' De kinderen willen liever dat hun ouders bij elkaar blijven, wanneer de conflicten te overzien zijn. Als ouders op een prettige manier met elkaar omgaan, weinig ruzie maken en kinderen niet of zo min mogelijk te maken krijgen met een loyaliteitsconflict, vertonen de kinderen veel minder storend gedrag en hebben ze minder kans op heftige problemen, dan wanneer dit niet het geval is.

Problemen die op korte termijn volgens Spruijt & Kormos voor kunnen komen zijn:

- Externaliserende problemen (Naar buiten, op anderen gerichte gedragsproblemen zoals ongehoorzaamheid, agressiviteit, vernielzucht, driftbuien (Encyclo, 2016)).
- Internaliserende problemen (Naar binnen gerichte gedragsproblematiek zoals faalangst, gesloten of gedragsproblemen teruggetrokken leefwijze, eenzaamheid, laag zelfbeeld (Encyclo, 2016)).
- Problemen in vriendschapsrelaties
- Zwakkere band met ouders
- Problemen op school; lagere cijfers, concentratieproblemen en spanningen in contacten met andere kinderen.

Naast korte termijngevolgen zijn er ook lange termijngevolgen bekend over kinderen die te maken hebben met een echtscheiding (Spruijt & Kormos, 2014). De belangrijkste langetermijngevolgen zijn:

- een lager eindniveau van de opleiding
- minder inkomen
- een groter risico op depressie
- inclusief een groter beroep op de hulpverlening
- een zwakkere band met de ouders
- een groter eigen scheidingsrisico

Het is dus van groot belang dat dit probleem wordt aanpakt. Een leerkracht kan een kind veel steun bieden waardoor de langtermijngevolgen een stuk minder ernstig kunnen worden of zelfs weg kunnen blijven. Er is ook onderzoek gedaan naar in hoeverre een scheiding nou echt langere termijn gevolgen heeft voor het kind. Fischer en Graaf (2001) geven in hun onderzoek aan dat er sprake kan zijn van schijnverbanden. Kinderen van gescheiden ouders laten wel degelijk demografische verschillen zien met kinderen van tweeoudergezinnen. Ze gaan bijvoorbeeld op jongere leeftijd uit huis, gaan eerder samenwonen en hebben een grotere kans op verbreken van hun samenwoningrelatie of huwelijk. Maar zeggen Fischer en Graaf (2001) 'het is niet vanzelfsprekend dat de nadelige levensloop van deze kinderen ook daadwerkelijk het gevolg is van de scheiding van hun ouders.' Er is hier sprake van schijnverbanden, dat houdt in dat als zowel de gezinskenmerken invloed hebben op een scheiding als op de levensloop van de kinderen, terwijl de invloeden een tegengestelde richting hebben. Bijvoorbeeld wanneer de financiële situatie van het gezin een negatief effect heeft op de relatie tussen de ouders, maar een positief effect heeft op de levensloop van het kind. De scheiding hoeft dan niet direct invloed te hebben op de levensloop van het kind. Toch zijn er meer onderzoeken die uitwijzen dat een kind wel degelijk last heeft van de gevolgen van een scheiding, ook op langere termijn.

De effecten die een scheiding heeft op een kind zijn ook aan leeftijd gebonden. Een kind met de leeftijd 6-9 ervaart vaak andere gevoelens dan een kind met de leeftijd 9-12. (Molen, Perreijn, & Hout, 2007, Wiewauters & Eyken, 2014)

Een kleuter van de leeftijd 4-6 jaar:

- Legt de schuld van de scheiding bij zichzelf.
- Interpreteert het vertrek van ouder als persoonlijke afwijzing.
- Boosheid wordt elders geuit.
- Is bang om andere ouder ook te verliezen.
- Vertoont regressieverschijnselen (bijvoorbeeld bedplassen of angst voor monsters).
- Valt vooral terug op fantasie en magisch denken.
- Heeft veel vragen over de toekomst.

Een kind van de leeftijd 6-9:

- Maakt zich zorgen om de ouder(s), gaat ouders tevreden stellen en zich aanpassen.
- Voelt identificatie met de ouder die het meest slachtoffer van de situatie is.
- Heeft risico op parentificatie 'De gezinsomstandigheden waarin van de kant van de ouders het kind verantwoordelijk wordt gemaakt voor het welbevinden van de ouders' (Rilke, zd)
- Heeft een groter risico op slechte schoolprestaties.
- Moet misschien van verhuizen en van school wisselen.
- Moet mogelijk stoppen met deelname aan clubs of hobby's door financiële teruggang gezin.

Een kind van de leeftijd 9-12:

- Zoekt compensatie buiten het gezin.
- Heeft verdriet en onbegrip omdat het ziet dat andere gezinnen nog wel intact zijn.
- Voelt zich in de steek gelaten door ouder(s).
- Kan scheiding wel begrijpen, maar nog niet verwerken.
- Ontwikkelt coping mechanismen ('Coping is hoe men omgaat met stress om de gevolgen van stress te verminderen om emotioneel overleefd te blijven' (Encyclo, 2016)).
- Verliest in geval van verhuizing vaste vriendjes.
- Moet mogelijk stoppen met deelname aan clubs of hobby's door financiële teruggang gezin.

Afhankelijk van de leeftijd van een kind treden er verschillende gevolgen op na een scheiding. Het is dan ook belangrijk dat de leerkracht inventariseert welke gevolgen bij welke leeftijd horen. Zo kan een leerkracht op een passende manier aan de behoeftes van het kind voldoen.

Er is veel onderzoek gedaan naar de negatieve gevolgen van scheiding voor kinderen o.a. door Spuijt & Kormos (2014). De nadelen van een scheiding op kinderen waren vooral; meer psychische problemen, ze zouden het slechter doen op school en meer problemen hebben met verschillende relaties. Ander recent onderzoek laat zien dat kinderen veel last kunnen hebben van de veranderingen die plaats vinden tijdens een scheiding, maar met de meeste kinderen gaat het na verloop van tijd wel goed, ook op langere termijn. Kinderen blijken vooral last te hebben van strijdende ouders, met elkaar of gescheiden levend (Van Lawick, 2012).

Wat is een loyaliteitsconflict?

Wanneer kinderen het gevoel hebben dat ze moeten kiezen tussen hun ouders of een voorkeur moeten uitspreken, ontstaat er een innerlijk conflict: het loyaliteitsconflict (Pinedo & Vollinga, 2013). Wanneer een kind ernstig onder druk wordt gezet en hoe groter de innerlijke conflicten zijn, hoe meer kans er is op psychische problemen bij het kind. Innerlijke conflicten kunnen onder andere ontstaan door:

- Ouders die trekken aan een kind
- Kinderen die voor hun gevoel moeten kiezen tussen een van de ouders
- Een ouder slecht praat over de andere ouder

Het loyaliteitsconflict wordt volgens Pinedo & Vollinga (2013) voor het kind een stuk minder, wanneer het niet hoeft te kiezen tussen de ouders. Ze adviseren om het kind openlijk van beide ouders te laten houden.

Wat is PAS?

Naast het loyaliteitsconflict kan een kind ook te maken krijgen met PAS (Parental Alienation Syndrom); het kind-ouderverstotingssyndroom. Volgens wetenschappers Kelly & Johnston (2001) is er sprake van PAS; 'als een kind openlijk en voortdurend onredelijk negatieve gevoelens en opvattingen over een ouder uit. Deze gevoelens staan niet in verhouding tot de feitelijke ervaringen van het kind met die ouder.' Dus het is geen PAS wanneer een kind zich op deze manier uit, terwijl hij/zij wordt mishandeld door één van de ouders. Dan kloppen de gevoelens namelijk met de werkelijkheid (Pinedo & Vollinga, 2013).

Een Amerikaanse kinderpsychiater en hoogleraar Richard Gardner heeft een aantal kenmerken opgesteld waaraan PAS te herkennen is (Spruijt & Kormos, 2015):

- Er is sprake van lastercampagne bij de ouders (Actie om iemand of een instantie een slechte reputatie te bezorgen (Encyclo, 2016)) en de argumenten die het kind hiervoor gebruikt zijn zwak en absurd.
- Het kind ziet de inwonende ouder als 100% goed en de uitwonende ouder als 100% slecht.
- Het kind beweert dat het zijn/haar eigen keuze is om de uitwonende ouder af te wijzen.

3.3.2. WELKE ONDERSTEUNENDE BEHOEFTE HEEFT EEN KIND DIE TE MAKEN HEEFT MET EEN SCHEIDING NODIG VAN DE LEERKRACHT?

Inventariseren situatie en welbevinden kind

Een leerkracht moet in eerste instantie inventariseren hoe de situatie van het kind in de thuissituatie is. Gaat het kind verhuizen of blijft het in het huidige huis wonen? Blijft het kind bij de moeder of bij de vader wonen? Wat voor omgangsregeling geldt er? Het is voor de leerkracht belangrijk om op de hoogte te blijven van de huidige situatie. Voor het inventariseren van de huidige gezinssituatie kan de leerkracht 'De vragenlijst naar aanleiding van scheidingsmelding' gebruiken uit het boek van Pluijm en Grevelt (2013), zie bijlage 2. Deze vragenlijst bevat alle vragen die een leerkracht nodig heeft om een duidelijk beeld van de nieuwe situatie te krijgen. Naast de situatie thuis is het ook belangrijk om het welbevinden van het kind in beeld te krijgen. Hiervoor kan de leerkracht het 'risicomodel echtscheiding' gebruiken uit het boek van Pluijm en Grevelt (2013), zie bijlage 3. Om beide formulieren volledig te kunnen invullen, is een gesprek met de ouders van belang. Het zou natuurlijk goed kunnen dat ouders niet meer samen op gesprek willen komen in een scheiding. Zorg dan dat beide ouders apart worden uitgenodigd voor een gesprek, zodat niet een van de ouders het gevoel heeft dat er partij wordt gekozen. Ook tijdens die gesprekken is het van belang om duidelijk te laten merken dat er geen kant wordt gekozen. Tijdens dit gesprek wordt er veel duidelijk over het kind en de situatie. Ouders weten veel over hun kind en deze kennis kan als leerkracht goed worden gebruikt. Zorg dus voor goed contact met beide ouders. (Pluijm & Grevelt, 2013).

Steun van de leerkracht

Kinderen brengen veel tijd op school door. De leerkracht kan dus zeker een hoop steun bieden. Leerkrachten zijn voor de kinderen vertrouwde zorgfiguren.

Als leerkracht moeten twee dingen goed in de gaten worden gehouden (Wiewauters & Eyken, 2014):

- De buitenkant (wat voor gedrag laten de kinderen zien)
- De binnenkant (wat voelen en denken de kinderen)

De leerkracht is een stabiele factor voor het kind wanneer de stabiliteit in de thuissituatie wegvalt. Voor een leerkracht is het belangrijk om naar het kind te luisteren. Wat zijn de behoeftes van het kind? Toon begrip voor de situatie en bied het kind structuur op school, hiermee wordt een vast duidelijk ritme bedoeld. Structuur biedt namelijk veiligheid, geborgenheid en houvast. Dat is juist wat een kind nodig heeft op zo'n moment (Wiewauters & Eyken, 2014, Pluijm & Grevelt, 2013).

Kinderen helpen op individueel niveau

Wiewauters en Eyken (2014) zeggen ook, wanneer een leerkracht aan een kind merkt dat er iets is, nodig het kind dan uit om te vertellen wat er aan de hand is en hoe het kind zich voelt. Kinderen kunnen moeite hebben om zich te uiten. Leerkrachten kunnen hierbij helpen door ze een tekening te laten maken, een liedje of gedicht te schrijven of bijvoorbeeld door met gevoelskaarten werken. Er zijn allerlei methodes en manieren om gevoelens te uiten.

Er zijn ook verschillende boekjes voor kinderen waarvan de ouders uit elkaar gaan. Op de site: www.hetbesteuitelkaar.be is een hele lijst te vinden met allerlei boekjes die een kind, onafhankelijk de leeftijd van het kind, kan helpen om de scheiding beter te begrijpen/verwerken.

Gesprekken voeren

Het is heel belangrijk dat er gesprekken worden gevoerd met het kind en de ouders. Zo kan er op een goede manier inventariseerd worden wat de behoeftes van het kind zijn. Tijdens zo'n gesprek moet er rekening worden gehouden met de volgende punten (Wiewauters & Eyken, 2014):

- Luister met open geest en onbevooroordeeld.
- Respecteer de loyaliteit van kinderen naar beide ouders. Kies geen partij.
- Toon medeleven, maar geen medelijden. Een kind is niet gebaat bij een slachtofferpositie.
- Ga niet mee in herenigingsfantasieën van kinderen.
- Ga samen met het kind op zoek naar manieren om beter met de situatie om te gaan.

Maar zorg er als leerkracht wel voor dat het kind zich geen uitzondering gaat voelen. Het kind heeft des te meer structuur en continuïteit nodig op school, aangezien er in de thuissituatie verandering heeft plaatsgevonden. Houd daarom gewoon vast aan afspraken en regels. Wanneer het kind ongepast gedrag vertoont, moet dit wel worden aangepakt. Alle gevoelens mogen bestaan, maar ongepast gedrag moet niet worden getolereerd.

Kinderen helpen op klasniveau

Als leerkracht is het belangrijk om duidelijk te hebben, welke leerlingen in de klas gescheiden ouders hebben. Gebruik het formulier 'Groepsinventarisatie echtscheiding' van Pluijm & Grevelt (2013) (bijlage 4) om dit duidelijk te krijgen. Dit is een overzichtelijk schema van welke leerlingen te maken hebben met gescheiden ouders en hoe het per kind geregeld is. Hoe de thuissituatie en hoe is de relatie tussen kind/ouders/leerkracht.

Er zijn een aantal punten waar een leerkracht rekening mee moet houden als hij/zij het thema 'scheiding' in de klas ter sprake brengt (Wiewauters & Eyken, 2014):

- Creëer een open klasklimaat
- Organiseer klasgesprekjes
- Voorzie in de klasbibliotheek boekjes over scheiding en nieuwe gezinsvormen.
- Houd rekening met complexiteit van gezinsrelaties bij feestdagen en het maken van cadeautjes.
- Ontwikkel lessen over relaties en emoties.
- Geef extra tijd om rapporten in te kijken, zodat vader en moeder het rapport kunnen zien.

Wanneer er in de klas een veilig klimaat heerst, durven kinderen zich sneller te uiten. Leerkrachten kunnen het verschil maken voor het kind. Zorg dat de kinderen zich welkom voelen en dat de school een derde thuis voor ze wordt, waar veiligheid, vertrouwen en stabiliteit centraal staan (Stichting Villa Pinedo, 2015).

Villa Pinedo heeft ook een 'Rapport voor de leerkracht' opgesteld, zie bijlage 5. Met dit rapport kan een leerkracht checken of hij zich bewust is van de situatie in de klas. Hoeveel kinderen hebben gescheiden ouders? Ik kies geen partij voor een van de ouders? Etc. Een heel nuttig formulier om weer even bewust te worden van het eigen handelen en van de aanwezige kennis.

In de video van Villa Pinedo (2014) gaat het weliswaar over leerlingen die op het voortgezet onderwijs zitten. Maar deze leerlingen weten op een mooie manier te verwoorden wat ze graag van de leerkracht willen als ze in een scheidingssituatie zitten. Ze willen vooral begrepen worden en dat er met een flexibele manier met de situatie wordt omgegaan. Het kan bijvoorbeeld gebeuren dat het kind iets te laat op school komt. Wees er dan als leerkracht van bewust dat het kan komen omdat het thuis niet zo goed loopt. Of dat het kind gemakkelijker iets kan vergeten omdat het van de ene naar de andere ouder moet reizen. Dus als leerkracht, heb begrip voor de situatie en maak het verschil voor het kind. Wees alert op de signalen die een leerling geeft. Luister naar de leerling! Het is heel belangrijk dat voordat er allerlei onderwerpen in de klas worden behandeld, er een gesprekje met de leerling plaatsvindt. Dit kan natuurlijk op allerlei manieren. Een leerling kan op deze manier aangeven waar hij/zij behoefte aan heeft en de leerkracht kan hierop anticiperen. Denk mee met de leerling en zorg dat de leerling zich vertrouwd voelt.

Wat als een leerkracht niet voldoende kan helpen?

Stichting KIES (<http://kiesvoorhetkind.nl/>) Kinderen In Echtscheiding Situaties, helpt kinderen om op een goede manier met een scheiding om te gaan. Maaike de Kort en Nelly Snels-Dolron hebben in 2003 dit programma opgezet. Het programma werd in 2005 getest door Ed Spruijt en hieruit kwam de gemiddelde waardering van een 8,5 (Snels, 2014). Dit programma wordt gegeven door een aantal professionals. Wanneer de leerkracht een kind niet voldoende kan helpen, kan het kind worden doorverwezen naar Stichting KIES. Het kind kan hier onder schooltijd het KIES programma volgen. In Nederland zijn er een heleboel locaties waar het

programma van KIES wordt aangeboden. Hier in de buurt zijn Meppel en Hoogeveen de dichtstbijzijnde locaties waar het programma kan worden gevolgd.

Er zijn ook speciale locaties waar KIES voor het jonge kind of voor het bijzondere kind wordt gegeven. Voor alle kinderen is dus een mogelijkheid (Snels, 2014).

Het leidend principe binnen het KIES programma is het versterken van het kind zelf, dit leidt tot zelfregulatie; 'het vermogen om goede keuzes te maken uit de eigen gedragsmogelijkheden en deze gedragingen zelf of samen met anderen te realiseren, evalueren en verbeteren' (Van Noort, 2004).

Kinderen doorverwijzen naar het KIES programma moet natuurlijk altijd in goed overleg met de ouders. Ouders moeten hun kind namelijk zelf aanmelden bij dit programma.

In een gesprek met Ietje van der Brug een professional die bij stichting KIES werkt, is het nog meer duidelijk geworden over hoe stichting KIES te werk gaat. De meeste kinderen die het programma van Stichting KIES volgen zijn kinderen uit groep 4 t/m groep 7. Ze volgen 8 bijeenkomsten, 1x in de week. Deze bijeenkomsten zijn onder schooltijd, zodat een kind niet extra belast wordt wanneer ze dit programma volgen. De kinderen krijgen tijdens het programma een soort werkboek, dit werkboek is echt voor de kinderen zelf. Ouders kunnen dit werkboek ook niet zomaar in kijken, zo kan een kind echt 'vertellen' wat hij/zij voelt zonder dat het kind het idee heeft hier één van de ouders mee te kwetsen. Ietje geeft aan dat het allerbelangrijkste voor zo'n kind is dat het zich gehoord voelt en het dus heel belangrijk is om met het kind in gesprek te blijven.

Intern begeleider (IB'er) & Schoolmaatschappelijk werker

Wanneer een leerkracht er niet meer uitkomt in de klas kan de intern begeleider (IB'er) van de school om hulp worden gevraagd. De IB'er is namelijk altijd op de hoogte van de zorgleerlingen binnen de school. Iedere school heeft een intern begeleider. 'Een intern begeleider heeft een eigen positie en taak op het terrein van zorgverbreding tussen kinderen, leerkracht, directie en ouders (Encyclo, 2016).' De intern begeleider kan de leerkracht in eerste instantie ondersteunen bij de zorg voor de desbetreffende leerling. Wanneer ook de IB'er de leerling niet meer kan helpen, moeten er externe instanties worden ingeschakeld.

Op sommige scholen is er ook een schoolmaatschappelijk werker aanwezig. Wanneer een kind in conflict komt met de leerkracht en de leerkracht niet meer voldoende steun kan bieden aan het kind, kan ook de schoolmaatschappelijk werker worden ingezet. 'Een schoolmaatschappelijk werker is een externe voorziening die binnen de muren van de school gehaald wordt, maar een aparte plek inneemt ten opzichte van het eigen zorgsysteem van de school. Het functioneert dan als laagdrempelige voorziening waar ouders en kinderen terecht kunnen met vragen en problemen over opvoeding en onderwijs, zonder dat zij een 'stempel' van de school opgedrukt krijgen (vergelijkbaar met de rol van een vertrouwenspersoon)' (Onderwijs Raad, 2010). Bij een schoolmaatschappelijk werker, kunnen behalve leerkrachten dus ook kinderen en ouders terecht. Schoolmaatschappelijk werk is een onmisbare schakel tussen het onderwijs en zorg. Naast het bieden van hulp, kan SMW ook de verbinding realiseren tussen de school en gespecialiseerde externe zorginstanties (Servicepunt Schoolmaatschappelijk Werk, 2016). '

Doorverwijzen naar externe instanties

Per 1 januari 2015 is de verantwoordelijkheid voor de jeugdzorg overgedragen aan gemeenten (Provincie Drenthe, 2015). Doordat het zorgpad in de provincies wijzigden, is er in elke gemeente Centrum Jeugd en Gezin (CJG) opgericht. Het CJG in de gemeente de Wolden en de gemeente Hoogeveen vormen een netwerkorganisatie en werken veel samen (Gemeente De Wolden – Hoogeveen, 2016). Onder het CJG vallen verschillende instanties (GGD Drenthe, 2016):

- GGD Drenthe
- Icare
- Bureau Jeugdzorg
- Maatschappelijk werk
- Welzijnsorganisaties

De IB'er of de School maatschappelijk werker kan via Centrum Jeugd en Gezin de nodige hulp voor het kind en zijn/haar ouders inschakelen.

3.3.3 WAT ZIJN DE EISEN OM EEN GOED PROTOCOL TE SCHRIJVEN?

Wat is een protocol?

‘Een protocol is een document waarin wordt vastgelegd op welke manier bepaalde activiteiten moeten worden uitgevoerd. Oftewel afspraken over de manier van werken’ (Smeding Concepts, 2016).

Een protocol is een soort gebruiksaanwijzing. Er staat precies in welke handelingen er gedaan moeten worden en in welke volgorde. De stappen die in een protocol staan, worden procedures genoemd.

Protocollen hebben een functie (*Voorschriften, procedures en protocollen*, 2016):

- Duidelijkheid
- Constante kwaliteit
- Coördinatie en afstemming
- Veiligheid

Het verschil tussen een protocol en een richtlijn

‘Een richtlijn is een document met aanbevelingen, adviezen en handelingsinstructies ter ondersteuning van de besluitvorming van professionals in de zorg, berustend op de resultaten van wetenschappelijk onderzoek met daarop gebaseerde discussie en aansluitende meningsvorming, gericht op het expliciteren van doeltreffend en doelmatig handelen.’ (Van Everdingen, Burgers, Assendelft, Van Barneveld & Van Klunder, 2004).

In een protocol wordt vooral aangegeven hoe er in de dagelijkse praktijk gehandeld moet worden, terwijl richtlijnen meer algemeen zijn. Ze bevatten een wetenschappelijke onderbouwing die aangeeft wat er het beste gedaan kan worden (Van Everdingen et al, 2004). Protocollen worden in de dagelijkse praktijk gebaseerd op landelijke richtlijnen. Ook voor echtscheiding en jeugdigen is een landelijke richtlijn vastgesteld (Anthonijsz, Spruijt & Zwikker, 2015). Die landelijke richtlijn geeft een aantal belangrijke aanbevelingen, zie bijlage 6. Een protocol moet gebaseerd zijn op die landelijke richtlijn. Deze aanbevelingen zullen dus terugkomen in mijn echtscheidingsprotocol.

Echtscheidingsprotocol op school

Volgens Spruijt is het heel belangrijk dat elke school een echtscheidingsprotocol heeft (Adriaans, 2014). Scholen staan er vaak nog te weinig bij stil dat er zoveel kinderen zijn die te maken hebben met een echtscheiding. Daarom is het belangrijk dat er extra aandacht wordt besteed aan dit onderwerp en scholen een echtscheidingsprotocol opstellen voor hun school. De IB’er van de Posthoorn, S. L., geeft ook aan dat een protocol een duidelijke handleiding moet bieden aan leerkracht en geen wirwar moet zijn van allerlei informatie en theorieën. Het moet een duidelijk stappenplan bevatten waarmee een leerkracht meteen weet hoe hij/zij moet handelen.

OBS de Posthoorn

OBS de Posthoorn valt onder Stichting Bijeen-Hoogeveen. Een stichting (primair openbaar onderwijs) met 14 scholen die vallen onder gemeente Hoogeveen (Stichting Bijeen Hoogeveen, 2016). Deze stichting heeft wel een veiligheidsprotocol dat te maken heeft met echtscheiding, maar deze gaat vooral over hoe om te gaan met informatievoorziening naar de ouders en hoe om te gaan met de desbetreffende ouders (Stichting Bijeen Hoogeveen, 2014). Stichting Bijeen heeft dus geen protocol voor de leerkrachten hoe ze om moeten gaan met het kind dat te maken heeft met een echtscheiding.

Andere scholen

Op een aantal andere scholen zijn er wel echtscheidingsprotocollen die te maken heeft met de ondersteuningsbehoeften voor het kind. Bijvoorbeeld de Malande (katholieke basisschool uit Amersfoort) heeft zo’n echtscheidingsprotocol (Malande, 2013). Dit protocol is een combinatie van hoe om te gaan met het kind en de informatievoorziening naar de ouders. In dit protocol staat geen duidelijk stappenplan voor de leerkracht. Het is meer een informatief document waar een leerkracht rekening mee moet houden wanneer

ouders van een kind gaan scheiden. Dit protocol heeft zeker goede punten, maar het uitgangspunt van dit onderzoek is een duidelijk stappenplan voor de leerkracht. Een stappenplan met een handleiding met extra informatie. Ook SO4 de Windroos (speciaal basisonderwijs cluster 4 school, hieronder vallen leerlingen met ernstige gedragsproblematiek en/of psychiatrische problematiek), heeft een echtscheidingsprotocol (SO4 de Windroos). Maar ook bij dit protocol geldt hetzelfde als bij het protocol van De Malande. Er ontbreekt een concreet stappenplan.

Zo zijn er een heel aantal echtscheidingsprotocollen op verschillende basisscholen. Deze zijn in principe heel goed en voorzien van voldoende informatie. Maar wat er nog mist in deze protocollen is een concreet stappenplan voor de leerkracht. De informatie uit de andere echtscheidingsprotocollen kan gebruikt worden bij het maken van een handleiding voor het stappenplan.

In dit hoofdstuk zijn de ontwerpeisen voor het ontwerp ‘protocol echtscheiding, kind en school’ opgesteld. Deze komen voort uit het theoretisch kader dat in hoofdstuk 3 aan bod is gekomen.

Deelvraag 1:

Uit literatuuronderzoek naar deelvraag 1; ‘Welke effecten kan een scheiding hebben op een kind?’ is gebleken dat een scheiding op kortere en langere termijn veel negatieve gevolgen kan hebben voor een kind. Een kind kan hierdoor een stabiele basis vanuit huis missen. Het vertrouwen van het kind en de veiligheid die het kind had kunnen zijn beschadigd door de scheiding. Hierdoor is het mogelijk dat het kind allerlei problemen gaat vertonen.

Deelvraag 2:

Door het beantwoorden van deelvraag 2: ‘Welke ondersteunende behoeften heeft een kind die te maken heeft met een scheiding nodig van de leerkracht?’ is duidelijk geworden dat een kind gehoord wil worden door de leerkracht en dat hij/zij begrip toont aan het kind. Daarnaast wil een kind graag duidelijke structuur, continuïteit, veiligheid en vertrouwen op school aangezien er in de thuissituatie veranderingen plaatsvinden. Er zijn verschillende manieren waarop een leerkracht dit een kind kan geven.

Deelvraag 3:

Deelvraag 3 ‘Wat zijn de eisen om een goed een protocol te schrijven?’ gaf inzicht in een aantal ontwerpeisen voor een goed protocol. Een leerkracht wil graag een duidelijk stappenplan, waarin op een duidelijke manier wordt aangegeven hoe een leerkracht moet handelen. Achtergrond informatie is op zo’n moment ook zeker belangrijk, maar dat moet duidelijk en kort geformuleerd worden. Ten slotte moet het protocol voldoen aan de landelijke richtlijn die is opgesteld.

Naar aanleiding van het beantwoorden van de drie deelvragen zijn er een aantal ontwerpeisen (Donk & Lanen, 2013) tot stand gekomen voor een goed protocol.

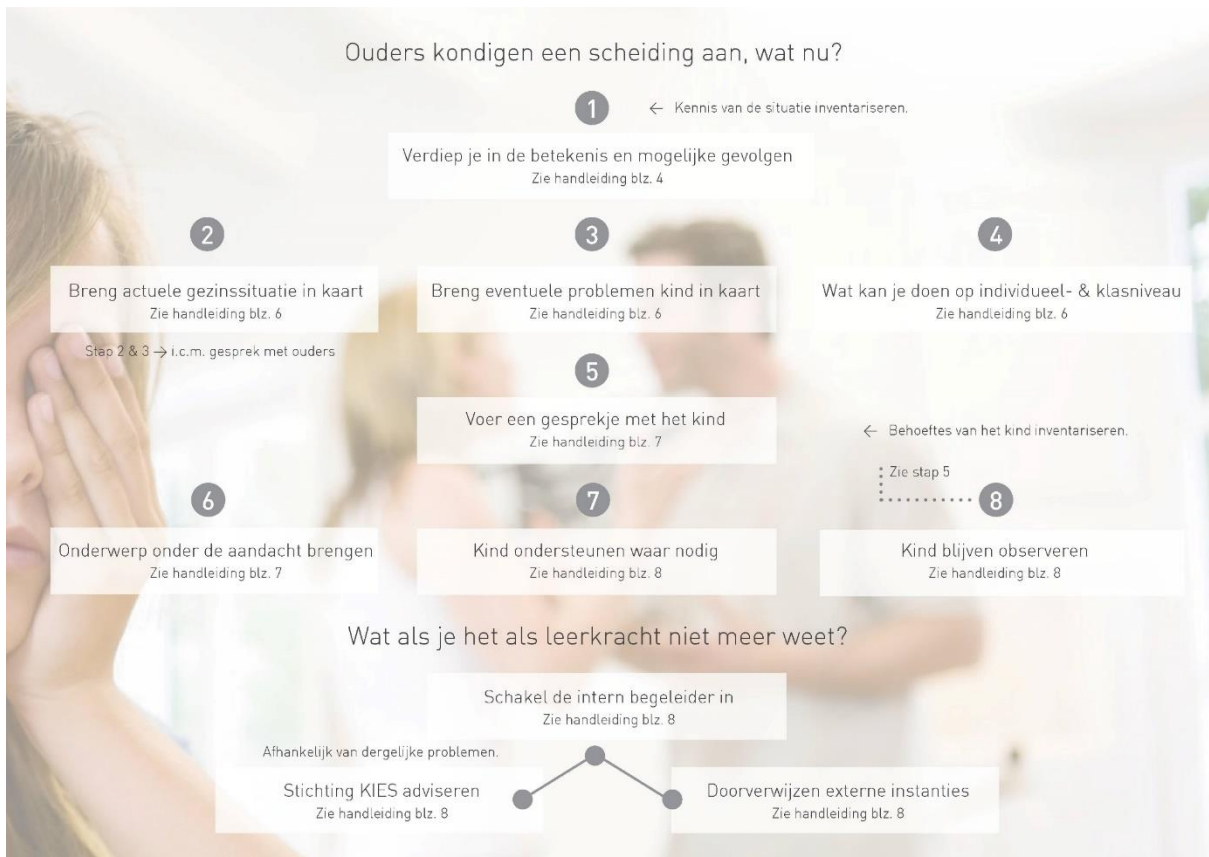
De ontwerpeisen die hieruit zijn gekomen zijn:

1. Het stappenplan en de handleiding moeten duidelijk aangeven hoe de leerkracht moet handelen.
2. De leerkracht moet inventariseren wat de behoeftes zijn van het kind door middel van gesprekken met het kind en de ouders.
3. Het kind heeft van de leerkracht nodig dat er een stabiele basis wordt geboden op school.
4. De leerkracht moet ervoor zorgen dat het kind zich gehoord en begrepen voelt.

De bijhorende literatuur van de ontwerpeisen is te vinden in bijlage 7. Het protocol echtscheiding, kind en school vindt u als bijlage 13 van dit onderzoek.

HET ONTWERP: PROTOCOL ECHTSCHIEDING, KIND EN SCHOOL

Op basis van de theoretisch onderzoek en de gesprekken met de deskundigen is het stappenplan voor het protocol ontworpen en vormgegeven. Het stappenplan is bedoeld om leerkrachten te ondersteunen bij de te nemen stappen om het kind optimaal te ondersteunen. Niet alle stappen zullen in elke situatie even grondig uitgediept kunnen/hoeven worden. Het protocol en de bijbehorende handleiding is apart aan het einde van het onderzoek toegevoegd.

In het vervolg van het onderzoek wordt het ontwerp door de deskundigen kritisch beoordeeld op de volledigheid en de toepasbaarheid in de praktijk. Gezien het tijdsbestek van het eindonderzoek is het niet mogelijk het protocol in de praktijk te laten uitvoeren.

Op basis van de bevindingen van de deskundigen wordt het protocol definitief gemaakt en aangeboden aan de opdrachtgever.

ONDERZOEKSAANPAK

In dit hoofdstuk wordt duidelijk hoe het gemaakte ontwerp wordt getest op bruikbaarheid in de praktijk. Wat hierbij de onderzoeksvraag en de bijbehorende deelvragen zijn. De onderzoeksactiviteiten worden duidelijk beschreven, wie er bij betrokken zijn en in welk tijdsbestek het onderwerp in de praktijk wordt getest.

5.1.1 ONDERZOEKSVRAAG

Hoe wordt het protocol echtscheiding, kind en school beoordeeld door leerkrachten en deskundigen die er in de praktijk mee te maken kunnen krijgen?

5.1.2 DEELVRAGEN ONDERZOEKSFASE 2

Deelvragen voor het testen van het ontwerp:

1. In hoeverre voldoet het ontwerp aan de ontwerpeisen?
2. In hoeverre voldoet het ontwerp in de praktijk en wat zijn de verwachtingen?

5.1.3 ETHISCHE KWESTIE

In het onderzoek naar de bruikbaarheid van het protocol zal de onderzoeker recht doen aan de personen die medewerking verlenen en hun gegevens niet op onjuiste wijze weergeven. In het onderzoeksverslag en de bijbehorende producten zullen de namen van de betrokken personen niet worden genoemd. De ruwe scores zullen anoniem toegevoegd/beschikbaar gesteld worden en de namen van de betrokkenen zijn bekend bij de opdrachtgever en de betrokken begeleiders. Op deze manier wordt voorkomen dat de interpretatie van de gegevens controleerbaar is en personen niet aangesproken kunnen worden op hun medewerking aan het onderzoek. De ethische kwestie zal op deze manier niet in gevaar komen.

5.2 ONDERZOEKSACTIVITEITEN

Het beste zou zijn om het ontwerp in de praktijk te testen, maar door het korte tijdsbestek is dit helaas niet mogelijk. Om deze reden is er gekozen voor andere manieren om te testen of het ontwerp in de praktijk zou kunnen werken.

5.2.1 INDIVIDUEEL INTERVIEW MET DESKUNDIGE LEERKRACHT

Methode van dataverzameling	Deelvraag				
	Beschrijvend	Definiërend	Verklarend	Vergelijkend	Evaluerend
Bestuderen					
Observeren					
Bevragen					X
Bezoeken					

Tijdens een interview met Sanne de leerkracht van groep 7/8 van obs de Posthoorn, tevens intern begeleider wordt er een eenmalig een nauwelijks gestructureerd individueel interview gehouden om deelvraag 1 'In hoeverre voldoet het ontwerp aan de ontwerpeisen?' en deelvraag 2 'In hoeverre voldoet het ontwerp in de praktijk?' gedeeltelijk te beantwoorden. Er wordt gesproken van een individueel interview omdat het één leerkracht betreft die een situatie van een kind met gescheiden ouders nog helder op het netvlies heeft. Er is gekozen voor een nauwelijks gestructureerd interview zodat de leerkracht veel ruimte heeft om zijn bevindingen te delen met betrekking tot het protocol (Donk & Lanen, 2013). De vragen van het interview zullen wel gaan over het protocol en niet over hoe de deskundige over een scheiding denkt. Voor dit interview zal Sanne bereid moeten zijn de vragen gedurende het interview uitgebreid te beantwoorden. Hiervoor het nauwelijks gestructureerd interview worden voorbereid en afgenomen. Van dit interview zullen geluidsopnamen gemaakt worden. Deze opnamen zijn van belang bij het volledig uitwerken van het interview. Bij de analyse van dit interview zullen de resultaten worden geclusterd en worden meegenomen in het bijstellen van het ontwerp. Het uitvoeren van het interview wordt half februari 2017 gedaan. Het opstellen van het interview en het voorbereiden hiervan zal gestart worden in de tweede week van januari 2017.

5.2.2. INTERVIEW MET DESKUNDIGE VAN EXTERNE INSTANTIE

Methode van dataverzameling	Deelvraag				
	Beschrijvend	Definiërend	Verklarend	Vergelijkend	Evaluerend
Bestuderen					
Observeren					
Bevragen					X
Bezoeken					X

Tijdens een interview met jeugdverpleegkundige en medewerker stichting KIES letje van der Brug wordt een eenmalig een nauwelijks gestructureerd individueel interview gehouden om deelvraag 1 'In hoeverre voldoet het ontwerp aan de ontwerpeisen?' en deelvraag 2 'In hoeverre voldoet het ontwerp in de praktijk?' gedeeltelijk te beantwoorden. Er wordt gesproken van een individueel interview omdat het één persoon betreft die deskundige is als het gaat om kinderen die te maken hebben met een echtscheiding. Er is gekozen voor een nauwelijks gestructureerd interview zodat de deskundige veel ruimte heeft om zijn bevindingen te delen met betrekking tot het protocol (Donk & Lanen, 2013). De vragen van dit interview zullen betrekking hebben op het protocol en niet op hoe de deskundige over een scheiding denkt.

Voor dit interview zal letje van der Brug bereid moeten zijn de vragen gedurende het interview uitgebreid te beantwoorden. Hiervoor zal het nauwelijks gestructureerd interview worden voorbereid en worden afgenomen. Van dit interview zullen geluidsopnamen gemaakt worden. Deze opnamen zijn van belang bij het volledig uitwerken van het interview. Bij de analyse van dit interview zullen de resultaten worden geclusterd en meegenomen in het bijstellen van het ontwerp.

Het uitvoeren van het interview wordt half februari 2017 gedaan. Het opstellen van het interview en het voorbereiden hiervan zal gestart worden in de tweede week van januari 2017.

5.2.3. GROEPSINTERVIEW MET LEERKRACHTEN VAN OBS DE POSTHOORN

Methode van dataverzameling	Deelvraag				
	Beschrijvend	Definiërend	Verklarend	Vergelijkend	Evaluerend
Bestuderen					
Observeren					
Bevragen				X	X
Bezoeken					

Tijdens een groepsinterview met alle zeven leerkrachten en de locatiedirecteur van OBS de Posthoorn (Sanne ondersteunt mij tijdens het interview omdat zij het protocol al in een individueel interview heeft beoordeeld) wordt er een eenmalig een nauwelijks gestructureerd groepsinterview gehouden om deelvraag 2 'In hoeverre voldoet het ontwerp in de praktijk?' gedeeltelijk te beantwoorden. Er wordt gesproken van een groepsinterview omdat het meerdere personen betreft die als leerkracht in de dagelijkse praktijk te maken kunnen krijgen met kinderen die te maken hebben met een echtscheiding. Er is gekozen voor een nauwelijks gestructureerd interview zodat de leerkrachten veel ruimte hebben om hun bevindingen te delen met betrekking tot het protocol (Donk & Lanen, 2013). De vragen in het interview betreffen het protocol en gaan niet over wat de leerkrachten van een scheidingen vinden.

Voor dit interview zullen de leerkrachten bereid moeten zijn de vragen gedurende het groepsinterview uitgebreid te beantwoorden. Hiervoor zal het nauwelijks gestructureerd interview worden voorbereid en worden afgenomen. Van dit interview zullen geluidsopnamen gemaakt worden. Deze opnamen zijn van belang bij het volledig uitwerken van het interview. Bij de analyse van dit interview zullen de resultaten worden geclusterd en meegenomen worden in het bijstellen van het ontwerp.

Het uitvoeren van het interview wordt half februari 2017 gedaan. Het opstellen van het interview en het voorbereiden hiervan zal gestart worden in de tweede week van januari 2017.

5.3 TIJDSPANNING

Deelvragen		Onderzoeksactiviteit	Januari		Februari				Maart			
1	In hoeverre voldoet het ontwerp aan de ontwerpeisen?	Wie? Annefleur Ietje van der Brug S. L. Wat? Interview(bevragen)/ Vragen samenstellen										
2	In hoeverre voldoet het ontwerp aan de praktijk?	Wie? Annefleur Ietje van der Brug Alle leerkrachten OBS de Posthoorn S. L. Wat? Interview(bevragen)/Vr agen samenstellen										

Zie bijlage 12 voor een exactere tijdsplanning, waarbij het aantal uren die voor dit onderdeel zijn uitgetrokken.

5.4 RANDVOORWAARDEN

In deze randvoorwaarden staan beschreven waar rekening mee gehouden dient te worden tijdens het doen van het onderzoek. Dit is van belang om het onderzoek zo gestructureerd mogelijk te laten verlopen en duidelijkheid te scheppen voor alle betrokken partijen.

5.4.1 ONDERZOEKSGROEP

Stenden Hogeschool: Annefleur Nijland

Praktijkschool OBS de Posthoorn: de locatieleider, de IB'er, zes groepsleerkrachten en de onderwijsassistent.

Deskundige van Stichting KIES: Ietje van de Brug (*jeugdverpleegkundige*)

5.4.2 PLAATS EN TIJD

Het praktijkonderzoek vindt plaats op OBS de Posthoorn in Pesse. Hier vindt het interview met Sanne plaats. Het interview met Ietje van der Brug vindt plaats bij eetcafé de Beurs, dit is voor ons een locatie die makkelijk te bereiken is voor ons beide. Het groepsinterview vindt plaats tijdens een teamvergadering. De data hiervan zijn vastgelegd en overlegd met de leerkrachten en de deskundige. Deze zijn terug te vinden in de tijdsplanning.

5.4.3 BEGELEIDING

De begeleider voor mij tijdens het onderzoek is Stef Sprong. Hij is docent aan Stenden Hogeschool in Meppel. Voor vragen en/of opmerkingen kan er contact met haar opgenomen worden via de mail, stef.sprong@stenden.com. Via de mail kan er ook een afspraak worden gemaakt voor een individueel gesprek.

Vanuit de praktijkschool is er begeleiding van S. L., de intern begeleider van OBS de Posthoorn en tevens groepsleerkracht van groep 7/8.

ANALYSES EN RESULTATEN

6.1 VOORBEREIDING INTERVIEWS

Om de onderzoeksvraag 'Hoe wordt het protocol echtscheiding, kind en school beoordeeld door leerkrachten en deskundigen die er in de praktijk mee te maken kunnen krijgen?' en bijbehorende deelvragen 'In hoeverre voldoet het ontwerp aan de ontwerpeisen?' en 'In hoeverre voldoet het ontwerp in de praktijk en wat zijn de verwachtingen?' te beantwoorden zijn er individuele interviews opgesteld voor Sanne de intern begeleider van OBS de Posthoorn en jeugdverpleegkundige Ietje van den Burg. En er is een groepsinterview opgesteld voor de leerkrachten van OBS de Posthoorn. Voor deze opgestelde interviews verwijs ik u naar bijlage 9.

De interviews zijn verlopen zoals gepland, deze zijn opgenomen zodat deze volledig konden worden uitgewerkt. Tijdens het groepsinterview kon er een situatie optreden waarin het te persoonlijk werd opgevat omdat er twee leerkrachten midden in een scheiding zitten. Eén van deze twee leerkrachten nam een aantal dingen in het protocol persoonlijk op en had hier duidelijke mening over. De andere leerkrachten gaven aan dat die leerkracht deels gelijk had, maar wat voor de kinderen van die leerkracht geldt niet automatisch voor alle kinderen geldt.

6.2 ANALYSES

Analyse jeugdverpleegkundige Ietje van den Burg, intern begeleider Sanne en leerkrachten OBS de Posthoorn.

Op 2 februari 2017 heeft het interview plaatsgevonden met jeugdverpleegkundige Ietje van den Burg, op maandag 6 februari 2017 heeft het interview plaatsgevonden met intern begeleider Sanne en op 17 februari 2017 heeft het groepsinterview met de leerkrachten van OBS de Posthoorn plaatsgevonden.

Bij het analyseren van deze interviews zijn er stukken tekst gemarkeerd met verschillende kleuren en gekoppeld aan een aantal punten die de deelvragen beantwoorden. Zo zijn de gegevens die vallen onder de ontwerpeisen met de kleur **geel** gemarkeerd, de gegevens die positieve punten aankaarten met de kleur **groen** gemarkeerd en de punten die eventueel een aanpassing in het protocol of stappenplan kunnen betekenen met de kleur **roze** gemarkeerd. Hieronder ziet u een voorbeeld hoe dit is vormgegeven.

A; U heeft van mij het protocol echtscheiding, kind en school ontvangen, met de bijbehorende handleiding. Wat is uw eerste indruk?

S; **Ik vond het er wel professioneel uitzien en ik vond het heel praktisch.**

A; Praktisch... nou dat is heel fijn. Denkt u ook dat alle leerkrachten er zo mee kunnen werken.... Is het een duidelijk protocol?

S; **Ja ik denk dat het heel overzichtelijk is.** Ik denk eigenlijk dat heel veel leerkrachten wel op deze manier al werken. Alleen doordat je het zo schematisch in een stappenplan hebt staan, weet je zeker dat elke leerkracht ook alle stappen onderneemt. Zeker de stappen met euhm.... die euhhh... afspraken die de leerkracht maakt met de ouders. **Dat stukje, denk ik dat je op deze manier ... nouja beter overzicht hebt wat je moet doen.**

Voor de rest van de interviews en analyses hiervan verwijs ik u naar bijlage 10.

6.3 RESULTATEN

Uit de interviews zijn de letterlijke zinnen over genomen die vallen onder de verschillende categorieën. Hieronder is één voorbeeld gegeven, voor de rest van de resultaten verwijs ik u naar bijlage 11.

Ontwerp voldoet aan ontwerpeisen

Intern begeleider Sanne

1. **A:** Denkt u ook dat alle leerkrachten er zo mee kunnen werken.... Is het een duidelijk protocol? **S:** Ja ik denk dat het heel overzichtelijk is. Ik denk eigenlijk dat heel veel leerkrachten wel op deze manier al werken. Alleen doordat je het zo schematisch in een stappenplan hebt staan, weet je zeker dat elke leerkracht ook alle stappen onderneemt.

Deelvraag 1: In hoeverre voldoet het ontwerp aan de ontwerpeisen?	
Constatering 1 Het stappenplan is professioneel, overzichtelijk en duidelijk. De leerkracht weet hoe hij moet handelen.	Verwijzing Onder het kopje Ontwerp voldoet aan ontwerpeisen bij Intern begeleider Sanne bij punt 1 en 2, letje van den Burg, punt, 1, 3 en 4 en groepsinterview punt 1 wordt aangegeven door de geïnterviewden waarom zij vinden dat het ontwerp overzichtelijk, duidelijk en hanteerbaar is voor leerkrachten. Onder het kopje positieve punten bij Intern begeleider Sanne punt 1, 3, letje van den Burg punt 1,2 en 4 en groepsinterview punt 1 en 4 worden ook opmerkingen gemaakt de hanteerbaarheid en overzichtelijkheid van het protocol.
Constatering 2 Er wordt duidelijk in het stappenplan vermeld dat de behoeftes van het kind worden op de juiste manier geïnventariseerd moet worden door middel van gesprekken met de ouders en het kind. Een kleine aanpassing in het protocol hierbij is dat de gesprekken met het kind niet te zwaar worden. Een gesprekje met 'hoe gaat het met je' kan voor sommige kinderen al voldoende zijn. De informatie die de ouders moeten geven volgens het protocol kunnen sommige ouders zien als privé en niet willen delen met de school. Maak een afweging in welke informatie de ouder wel en niet kwijt wil.	Verwijzing Onder het kopje positieve punten bij het groepsinterview punt 2 en 3 wordt uitgelegd dat het gesprek met een kind niet persé als zwaar hoeft worden gezien en informatie kan geven voor de leerkracht.. En bij letje van den Burg punt 6 wordt aangegeven dat het belangrijk is om veel te vragen en dingen goed in kaart te brengen. Onder het kopje Aanpassingen in het protocol/stappenplan bij het groepsinterview punt 1 en 2 wordt aangegeven dat er teveel wordt gevraagd van de ouders en dat het gesprek voor het kind misschien te zwaar wordt gezien.
Constatering 3 In het protocol komt duidelijk naar voren dat de leerkracht een stabiele basis moet bieden op school voor het kind.	Verwijzing Onder het kopje Ontwerp voldoet aan ontwerpeisen bij Intern begeleider Sanne bij punt 4 en letje van den Burg punt 1 en 2 wordt aangegeven dat ze het belangrijk vinden dat er een stabiele basis wordt geboden aan het kind en dat dit goed naar voren komt in het protocol.
Constatering 4 In het protocol komt duidelijk naar voren dat de leerkracht ervoor moet zorgen dat het kind zich gehoord en begrepen voelt. De leerkracht moet er wel voor waken dat hij de scheiding niet teveel op zich neemt. Een leerkracht is primair bezig met het geven van onderwijs en moet ervoor zorgen dat hij niet tussen de ouders in komt te staan.	Verwijzing Onder het kopje Ontwerp voldoet aan ontwerpeisen bij Intern begeleider Sanne bij punt 5, letje van den Burg, punt 5 en groepsinterview punt 2 wordt bevestigd door de geïnterviewden dat het kind op de juiste manier gehoord wordt door de leerkracht. Onder het kopje Aanpassingen in het protocol/stappenplan bij letje van den Burg geeft zij aan het belangrijk om ervoor te waken dat je als leerkracht niet te persoonlijk betrokken raakt bij de scheiding.

Deelvraag 2: In hoeverre voldoet het ontwerp aan de praktijk?	
Constatering 1 De intern begeleider en interne instanties staan op de juiste plek in het protocol. Waak er wel voor dat wanneer het niet lekker loopt met het kind, dat de externe instanties op tijd worden ingeschakeld.	Verwijzing Onder het kopje positieve punten bij Intern begeleider Sanne punt 4 wordt bevestigd dat de rol van de Intern begeleider op de juiste plek in het protocol staat. Onder het kopje Aanpassingen in het protocol/stappenplan bij letje van den Burg punt 2 legt ze uit dat het belang is dat er op tijd externe instanties worden ingeschakeld wanneer het niet lekker loopt met het kind.
Constatering 2 Het gesprek met het kind moet worden afgestemd op het kind zelf. Niet alle kinderen willen het op school over de thuissituatie hebben. Vragen hoe het met het kind gaat is altijd goed, maar op directe vragen over de thuissituatie zitten niet alle kinderen te wachten.	Verwijzing Onder het kopje positieve punten bij het groepsinterview punt 2 en 3 wordt uitgelegd dat het gesprek met een kind niet persé als zwaar hoeft worden gezien en informatie kan geven voor de leerkracht. Onder het kopje Aanpassingen in het protocol/stappenplan bij het groepsinterview punt 2 wordt aangegeven dat het gesprek voor het kind misschien te zwaar wordt gezien.
Constatering 3 In de handleiding die bij het stappenplan hoort moet worden verwezen naar de juridische gevolgen voor een scheiding.	Verwijzing Onder het kopje Aanpassingen in het protocol/stappenplan bij het groepsinterview punt 4 wordt aangegeven dat het goed is om te verwijzen naar het protocol van Bijeen dat gaat over de juridische gevolgen van een scheiding.
Constatering 4 Het protocol is over het algemeen qua inhoud goed, er moeten nog een aantal toevoegingen bij: -slapeloosheid bij gevolgen scheiding -gevolgen van een scheiding bij kinderen van 4 tot 6 jaar -rapporteren -qua formulering moet nog het één en ander worden aangepast.	Verwijzing Onder het kopje positieve punten bij intern begeleider Sanne punt 5 en 6 en letje van den Burg punt 3 en 5 wordt aangegeven dat ze niks missen qua inhoud in het protocol. Onder het kopje Aanpassingen in het protocol/stappenplan bij intern begeleider Sanne punt 1 wordt aangegeven dat het er een aantal dingen moeten worden veranderd qua formulering. Bij groepsinterview punt 4 en 5 wordt aangegeven dat er nog wat mist op het gebied van de gevolgen van een scheiding. En bij letje van den Burg punt 4 geeft ze aan dat het belangrijk om te rapporteren tijdens zo'n proces.

7.1 CONSTATERING

Het antwoord op de onderzoeksvraag: ‘Hoe wordt het protocol echtscheiding, kind en school beoordeeld door leerkrachten en deskundigen die er in de praktijk mee te maken kunnen krijgen?’ is voortgekomen uit de drie interviews die zijn afgenomen bij leerkrachten, intern begeleider Sanne en jeugdverpleegkundige Ietje van den Burg. Het protocol is overzichtelijk, duidelijk en hanteerbaar voor leerkrachten. In het protocol komt duidelijk naar voren hoe het kind behandeld moet worden in een scheidingsituatie. Een aantekening van een aantal leerkrachten was dat in het protocol niet helemaal duidelijk naar voren komt dat het per kind verschilt of hij/zij behoefte heeft aan een gesprek over de situatie. Voor sommige kinderen kan alleen de vraag ‘hoe gaat het met je?’ al voldoende zijn, terwijl andere kinderen wel graag hun verhaal kwijt willen. Ook van de ouders wordt teveel gevraagd, dit moet worden afgestemd op de ouders, ze zijn namelijk niet verplicht zoveel informatie met de school te delen. Jeugdverpleegkundige Ietje van den Burg gaf aan dat het belangrijk is dat een leerkracht er voor waakt dat hij niet tussen de ouders in komt te staan en het een persoonlijke kwestie wordt. En ze noemde dat er gerapporteerd wordt over het kind in een scheidingsperiode. Ten slotte werd er nog genoemd door de leerkrachten er een aantal gevolgen van een scheiding miste en ook dat het stukje ‘juridisch’ miste en dat er verwezen kon worden naar een document van Bijeen waarin dit wordt genoemd.

De belangrijkste conclusies zijn:

- Het stappenplan is volledig en duidelijk en wordt met de bijbehorende vormgeving goed ontvangen.
- Het kind krijgt door het toepassen van het protocol de juiste aandacht en wordt gehoord.
- In de handleiding zijn op details wijzigingen nodig maar deze zijn als extra verduidelijking over het gebruik van het protocol, een enkele aanvulling of tekstverbeteringen.
- De deskundigen waarschuwen dat leerkracht niet op de stoel van de professionele hulpverlener moet gaan zitten

7.2 AANPASSING ONTWERP

Door de resultaten uit het onderzoek met elkaar te vergelijken zijn er verschillende conclusies getrokken en hiermee is de aanpassing op het ontwerp opgesteld. Dit gaat om het aanpassen van het protocol om ervoor te zorgen dat deze zo goed mogelijk functioneert in de praktijk.

De aanpassing voor het ontwerp die voort vloeien uit de conclusies zijn:

1. Bij stap 1 ‘Verdiep je in de betekenis en mogelijke gevolgen’ er een kort stukje over het juridische aspect van een scheiding moet worden toegevoegd en een verwijzing naar het bestaande protocol van Bijeen dat hierover gaat. (zie deelvraag 2, conclusie 3)
2. Bij stap 1 ‘Verdiep je in de betekenis en mogelijke gevolgen’ moet er nog een aantekening komen dat er wordt gerapporteerd over het kind tijdens de scheidingsituatie. Dit kan bijvoorbeeld in een leerlingvolgsysteem. (zie deelvraag 2, conclusie 4)
3. Bij stap 2 ‘Breng actuele gezinssituatie in kaart’ staat in het protocol een lijst aan onderwerpen die met de ouders besproken moet worden en een aantal formulieren die ingevuld moet worden. Hierbij moet worden vermeld dat dit in overleg gaat met de ouders, niet alle ouders zijn bereid om zoveel informatie te geven aan de school omdat dit privé is. Dit is ook niet verplicht. (zie deelvraag 1, conclusie 2)
4. Bij stap 2 ‘Breng actuele gezinssituatie in kaart’ moet worden vermeld dat een leerkracht ervoor moet waken dat hij geen partij kiest voor één van de ouders of tussen de ouders in komt te staan. (zie deelvraag 1, conclusie 4)
5. Toelichten dat stap 5 ‘Voor een gesprekje met het kind’ in het stappenplan moet worden afgestemd op het kind. Niet alle kinderen hebben behoefte aan een gesprek over de thuissituatie. Maar het is wel belangrijk dat het kind het gevoel krijgt dat hij/zij gehoord wordt door de leerkracht en zijn/haar verhaal bij de leerkracht kwijt kan als hij/zij hier behoefte aan heeft. (zie deelvraag 2, conclusie 2)

6. Het algehele protocol en stappenplan moet gecontroleerd worden op formulering. O.a. het woordje 'je' moet eruit gehaald worden. (zie deelvraag 2, conclusie 4)

Na het aanpassen van het protocol is het stappenplan met het bijbehorende protocol zo optimaal mogelijk gemaakt en moet blijken of deze functioneert op de juiste manier in de praktijk.

Het protocol dat aan het eind van dit onderzoekverslag is toegevoegd is het aangepaste en definitieve protocol dat wordt aangeboden aan de opdrachtgever.

7.3 DISCUSSIE EN AANBEVELING

Tijdens dit onderzoek zijn er meerdere discussiepunten naar boven gekomen:

- Wordt er tijdens een scheidingssituatie rekening gehouden met het feit dat elke scheiding op een andere manier gaat en dat alle kinderen hier op een andere manier mee omgaan? Internaliserende kinderen en externaliserende kinderen verwerken een scheiding op verschillende manieren? Beiden zullen last hebben van de scheiding, maar in hoeverre is dat aan de buitenkant van het kind te zien?

Aanbeveling 1: Let bij het toepassen van het protocol op de bijzondere situatie van het individuele kind en gebruik het protocol als hulpmiddel.

- In de literatuur is vooral veel te vinden over de schade die een scheiding kan toebrengen bij een kind (Spruijt & Kormos, 2014). Maar zijn er ook voorbeelden waarin een scheidingsituatie vrijwel probleemloos verloopt en een kind hier weinig tot geen last van heeft? Wat ik mij persoonlijk afvraag is; in hoeveel van de scheidingssituaties komen er externe instanties bij kijken? Voor mijn gevoel kunnen leerlingen zeker last hebben van een scheiding, vooral in het begin, maar na verloop van tijd zal de nieuwe situatie voor de kinderen wennen en vinden ze hier hun eigen weg in. Dit zou een goed vervolgonderzoek kunnen zijn.

Aanbeveling 2: Geef een kind in scheiding altijd aandacht, maar luister goed. Doe aanvullend onderzoek naar de gevolgen van de scheiding door gesprekken met kinderen te houden.

- Het onderzoek is gebaseerd op het welzijn van het kind. Wat ook een passend vervolg onderzoek zou zijn om dit ontwerp in de praktijk uit te proberen door een kind die te maken heeft met een scheiding te begeleiden volgens dit protocol en goed te registreren wat er allemaal gebeurt. Op deze manier kun je concluderen of het protocol daadwerkelijk op de juiste manier in de praktijk functioneert.

Aanbeveling 3: Voer het protocol gedurende een periode (1 jaar of minimaal aantal bijv. 8) uit en evalueer gericht de werking en pas zo nodig het protocol aan.

Na de aanpassing van het ontwerp is het spannend hoe het protocol gaat functioneren in de praktijk. De opdrachtgever (Stichting Bijeen en OBS de Posthoorn) gaan er direct mee aan de slag. In dit onderzoek is het helaas niet mogelijk om het ontwerp goed te testen. De belangrijkste aanbeveling is om dit te doen en het gebruik goed te evalueren/onderzoeken. Met name natuurlijk op het welzijn/ontwikkeling van het kind, want dat was de belangrijkste motivatie om dit protocol te ontwerpen.

SAMENVATTING

In dit onderzoek wordt het proces beschreven van het ontwerpen van een protocol die leerkrachten kunnen gebruiken voor de ondersteuning van een kind die te maken heeft met een (echt)scheiding.

De intern begeleider Sanne van Obs de Posthoorn in Pesse heeft aangegeven dat ze op zoek is naar een protocol met een concreet stappenplan dat leerkrachten kan ondersteunen bij het begeleiden van een kind die te maken heeft met een (echt)scheiding. Ze geeft aan dat ze ook op de Posthoorn in Pesse steeds meer te maken krijgen met ouders die gaan scheiden en vindt het belangrijk dat leerkrachten een handvat hebben om met deze situatie om te gaan. Een protocol met een concreet stappenplan is volgens haar een goed instrument om de leerkrachten in deze situatie te begeleiden.

Het doen van literatuuronderzoek heeft veel inzicht gegeven in de mogelijke gevolgen van een scheiding bij kinderen en in de begeleiding die een leerkracht kan bieden op dat moment.

Naar aanleiding van het literatuur onderzoek zijn ontwerpeisen opgesteld voor een goed werkend protocol. Volgens die opgestelde ontwerpeisen is het protocol echtscheiding, kind en school ontworpen.

De deelvragen die op dat moment zijn opgesteld zijn:

- Voldoet het ontwerp aan de ontwerpeisen?
- Voldoet het ontwerp aan de praktijk?

Deze deelvragen zijn beantwoord door middel van individuele interviews met intern begeleider Sanne en jeugdverpleegkundige Ietje van den Burg. En er is een groepsinterview afgenomen met de leerkrachten en locatieleider van Obs de Posthoorn. Na het verwerken van de resultaten van deze interviews zijn er verschillende conclusies opgesteld, waaruit blijkt dat het ontwerp er overzichtelijk en professioneel uitziet. Volgens de geïnterviewden is het hanteerbaar voor alle leerkrachten, werd de leerling op de juiste manier behandeld en gehoord. Er werden ook een aantal aanpassingen voor het protocol genoemd namelijk:

- Het gesprek met de leerling aanpassen op de behoeftes van de leerling
- Het gesprek met de ouders aanpassen op de behoeftes van de ouders
- Toevoegen van verschillende missende informatie
- Formulering aanpassen bij aantal punten

Discussie bij dit onderzoek is dat er veel literatuur bekend is over de negatieve gevolgen van een scheiding, maar er is weinig bekend of ook kinderen zijn die geen tot nauwelijks last hebben van de scheiding. Een logisch vervolgonderzoek en dus de aanbeveling is om het protocol in de praktijk uit te proberen om te onderzoeken of het protocol ook daadwerkelijk op de juiste manier werkt.

LITERATUURLIJST

- Adriaans, S [Saskiaadriaens] (2014). *Lijden door scheiden*. [Video File]. Geraadpleegd op 30 november 2016, van <https://www.youtube.com/watch?v=rkJl7d20w5k>
- Anthonijsz, I., Spruijt, E. & Zwikker, N. (2015) *Richtlijn; Scheiding en problemen van jeugdigen*. Geraadpleegd op 29 november 2016, van http://richtlijnenjeugdhulp.nl/wp-content/uploads/2015/07/Complete_richtlijn_scheiding.pdf
- Centraal Bureau Statistiek (2016, 17 oktober). *Huwelijksontbindingen; door echtscheiding en door overlijden*. Den Haag/Heerlen. Geraadpleegd op 17 november 2016, van <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=37425ned&D1=3-9&D2=0,10,20,30,40,50,58-I&HD=120104-1512&HDR=G1&STB=T>
- Centrum Jeugd & Gezin De Wolden – Hoogeveen. (2016). *Over ons*. Geraadpleegd op 9 december 2016, van <http://www.cjgdewolden-hoogeveen.nl/over-het-cjg>
- Dacuba. (2007). *Gedragsproblemen; Wat is het?* Geraadpleegd op 23 november 2016, van <http://mens-en-samenleving.infonu.nl/psychologie/2881-gedragsproblemen-wat-is-het.html>
- Donk, C. van der & Lanen, B. van (2013). *Praktijkonderzoek in de school*. Bussum: Coutinho
- Encyclo. (2016). *Coping*. Geraadpleegd op 25 november 2016, van <http://www.encyclo.nl/begrip/coping>
- Encyclo. (2016). *Externaliserende gedragsproblemen*. Geraadpleegd op 23 november 2016, van <http://www.encyclo.nl/begrip/Externaliserende%20gedragsproblemen>
- Encyclo. (2016). *Internaliserende gedragsproblemen*. Geraadpleegd op 23 november 2016, van <http://www.encyclo.nl/begrip/INTERNALISERENDE>
- Encyclo. (2016) *Lastercampagne*. Geraadpleegd op 25 november 2016, van <http://www.encyclo.nl/begrip/lastercampagne>
- Everdingen, J. van, Burgers J., Assendelft, W., Barneveld, A. van & Klundert, J. van (2004). *Evidence Based Richtlijnontwikkeling, Een leidraad voor de praktijk*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum
- Lawick, J. van (2012, september) *Vechtscheidende ouders en hun kinderen. Systeemtherapie, 24(3), 129-150*. Geraadpleegd op 18 november 2016, van <http://www.kinderenuitdeknel.nl/perch/resources/artikel-vechtscheidendeoudersenhunkinderen.pdf>
- F4jbelguim (2007). *Negatieve gevolgen voor kinderen bij echtscheiding*. [Video File]. Geraadpleegd op 30 november 2016, van <https://www.youtube.com/watch?v=FWzdHHfTtWI>
- Fischer, T. & Graaf, P. de. (2001) *Ouderlijke echtscheiding en de levensloop van kinderen*. Geraadpleegd op 18 januari 2017 van, <https://pure.uvt.nl/portal/files/856021/OUDERLIJ.PDF>
- Geraets, A. (zd) *Home > Uit elkaar > kinderen > literatuurlijst*. Geraadpleegd op 30 november 2016, van http://www.hetbesteuitelkaar.be/kinderen_literatuurlijst.php?type=K
- GGD Drenthe. (2016). *Centrum Jeugd & Gezin*. Geraadpleegd op 12 december 2016, van <https://www.ggddrenthe.nl/publiek/mijn-kind/centrum-jeugd-en-gezin.html>
- Kelly, J.B. & Johnston, J.R. (2001). *The alienated child. A reformulation of parental alienation syndrome*. Family and Conciliation Courts Review, 39, 3, 249–266.
- Malande. (2013). *Protocol school & echtscheiding*. Geraadpleegd op 9 december 2016, van <http://www.malelande.nl/wp-content/uploads/2015/11/protocol-school-en-echtscheiding-1.pdf>
- Molen, H. van der, Perreijn, S. & Hout, M. van den (2007), *Klinische psychologie: theorieën en psychopathologie*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Nederlands Jeugdinstituut. (2016) *Scheiding; cijfers*. Geraadpleegd op 23 november 2016, van <http://www.nji.nl/Scheiding-Achtergronden-Cijfers>
- Nederlands Jeugdinstituut. (2016) *Scheiding: Definitie*. Geraadpleegd op 18 november 2016 van, <http://www.nji.nl/Achtergronden-Definitie>
- Onderwijs Raad (2010). *De school en leerlingen met gedragsproblemen*. Geraadpleegd op 23 november 2016, van <https://www.onderwijsraad.nl/upload/documents/publicaties/volledig/De-school-en-leerlingen-met-gedragsproblemen-op-site.pdf>
- Ouders uit elkaar (2014, 2 april). *Scheiding, echt- of vechtscheiding?* Geraadpleegd op 17 november 2016, van <http://www.oudersuiteelkaar.com/scheiding-echt-vechtscheiding/>
- Pals, J. (2006, 3 april). *Scheiden doet leiden – vooral bij de kinderen*. Geraadpleegd op 17 november 2016, van <https://www.ouders.nl/artikelen/scheiden-doet-lieden-vooral-bij-de-kinderen>
- Pinedo, M. & Vollinga, P. (2013) *Aan alle gescheiden ouders; Leer kijken door de ogen van je kind*. Utrecht: Bruna Uitgevers

- Pluijm, A. van der & Grevelt, M. (2013). *School en Echtscheiding; Alledaagse begeleiding binnen een schoolbreed beleid*. Amsterdam: SWP
- Provincie Drenthe. (2015). *Jeugdzorg*. Geraadpleegd op 9 december 2016, van <http://www.provincie.drenthe.nl/onderwerpen/zorg-gezondheid/jeugdzorg/>
- Rilke, R. M. (zd) *Parentificatie en de therapeut*. Geraadpleegd op 25 november 2016, van http://www.aan-de-basis.nl/detk_oks%20Parentificatie%20Therapie.html
- Renaer, B. (2014). *Echtscheiding en de impact op kinderen*. [Video File]. Geraadpleegd op 30 november 2016, van <https://www.youtube.com/watch?v=KM5S0sAdL9A>
- Servicepunt Schoolmaatschappelijk werk. (2016) *Over schoolmaatschappelijk werk*. Geraadpleegd op 2 december 2016, van (<http://www.servicepuntsmw.nl/over-schoolmaatschappelijk-werk>
- Snels, N. (2014). *Over ons*. Geraadpleegd op 30 november 2016, van <http://kiesvoorhetkind.nl/over-ons/>
- SO4 De Windroos. (zd). *Protocol school & scheiding*. Geraadpleegd op 9 december 2016, van <http://www.so4-dewindroos.nl/media/1215/protocol%20school%20en%20scheiding%20.pdf>
- Spruijt, E. & Kormos, H. (2014). *Handboek scheiden en de kinderen; Voor de beroepskracht die met scheidingskinderen te maken heeft*. Haarlem: Bohn Stafleu van Loghum.
- Stichting Bijeen Hoogeveen. (2016). *Gedragscode ouderlijk gezag en omgang*. Geraadpleegd op 9 december 2016, van http://bijeen-hoogeveen.nl/files/Veiligheidsprotocollen/7_GEDRAGSCODE_OUDERLIJK_GEZAG_EN_OMGANG_2014.pdf
- Stichting Villa Pinedo (2015) *Oproep aan alle docenten*. [Video File]. Geraadpleegd op 30 november 2016, van <https://www.youtube.com/watch?v=dtstwSYGu44>
- Stichting Villa Pinedo (2015). *U als docent kunt het verschil maken*. Geraadpleegd op 23 november 2016, van (<http://www.villapinedo.nl/voor-professionals/openbriefdocenten/>
- Truijens, A. (2011, 14 september}. *Kinderen knappen niet op van een scheiding*. Geraadpleegd op 17 november 2016, van <http://www.volkskrant.nl/ opinie/-kinderen-knappen-niet-op-van-een-scheiding~a2904863/>
- Voorschriften, procedures en protocollen. *SAW Digitale content*. Geraadpleegd op 25 november 2016, van http://www.profi-leren.nl/files/saw_dc62.pdf
- Wiewauters, C. & Eyken, M. van. (2014). *Een week mama een week papa?; Wat kinderen bij een scheiding echt nodig hebben*. Tielt: Lannoo

BIJLAGE 1 - LITERatuurVERKENNING

Kernbegrip	Deel aspect	Bronnen	Toelichting
<i>Scheiding</i>	Wat is een echtscheiding/vechtscheiding en wat is het verschil hiertussen?	Ouders uit elkaar (2014, 2 april). <i>Scheiding, echt- of vechtscheiding?</i> Geraadpleegd op 17 november 2016, van http://www.oudersuitelkaar.com/scheiding-echt-vechtscheiding/	Op deze site wordt duidelijk uitgelegd wat het verschil is tussen een echt- en een vechtscheiding.
	Wat is scheiding?	Nederlands Jeugdinstituut. (zd) <i>Scheiding: Definitie</i> . Geraadpleegd op 18 november 2016 van, http://www.nji.nl/Achtergronden-Definitie	Op deze site wordt de definitie van scheiding uitgelegd.
	Frequentie	Centraal Bureau Statistiek (2016, 17 oktober). <i>Huwelijksontbindingen; door echtscheiding en door overlijden</i> . Den Haag/Heerlen.	Het CBS geeft aan wat de frequentie van echtscheidingen is van 1950 t/m 2015.
		Spruijt, E. & Kormos, H. (2014). <i>Handboek scheiden en de kinderen; Voor de beroepskracht die met scheidingskinderen te maken heeft</i> . Haarlem: Bohn Stafleu van Loghum.	De frequentie van het aantal scheidingen in 2013 en hoeveel kinderen daarbij betrokken zijn wordt in dit boek genoemd.
		Nederlands Jeugdinstituut (2016) <i>Scheiding; cijfers</i> . Geraadpleegd op 23 november 2016, van http://www.nji.nl/Scheiding-Achtergronden-Cijfers	Op deze site wordt uitgelegd hoe wordt berekend hoeveel minderjarige kinderen te maken hebben met scheiding.
	<i>Effecten van een scheiding op een kind</i>	Spruijt, E. & Kormos, H. (2014). <i>Handboek scheiden en de kinderen; Voor de beroepskracht die met scheidingskinderen te maken heeft</i> . Haarlem: Bohn Stafleu van Loghum.	In dit boek worden de mogelijke gevolgen van een scheiding opgesomd.
		Renaer, B. (2014). <i>Echtscheiding en de impact op kinderen</i> . [Video File]. Geraadpleegd op 30 november 2016, van https://www.youtube.com/watch?v=KM5S0sAdL9A	In dit filmpje vertelt Renaer wat volgens hem de gevolgen zijn van een echtscheiding.
		F4jbelguim (2007). <i>Negatieve gevolgen voor kinderen bij echtscheiding</i> . [Video File]. Geraadpleegd op 30 november 2016, van https://www.youtube.com/watch?v=FWzdHHfTtWI	In dit filmpje vertelt Spruijt wat volgens hem de negatieve effecten van een echtscheiding zijn op kinderen.

	Fischer, T. & Graaf, P. de. (2001) <i>Ouderlijke echtscheiding en de levensloop van kinderen</i> . Geraadpleegd op 18 januari 2017 van, https://pure.uvt.nl/portal/files/856021/OUDERLIJ.PDF	In dit onderzoek wordt vastgesteld dat een scheiding niet altijd effect hoeft te hebben op de levensloop van het kind.
Welke effecten per leeftijdscategorie.	Molen, H. van der, Perreijn, S. & Hout, M. van den. (2007), <i>Klinische psychologie: theorieën en psychopathologie</i> . Groningen: Wolters-Noordhoff.	In dit boek is een opsomming gemaakt welke effecten een scheiding heeft op een kind van verschillende leeftijden.
	Wiewauters, C. & Eyken, M. van (2014). Een week mama een week papa?; Wat kinderen bij een scheiding echt nodig hebben. Tiel: Lannoo	In dit boek staat wat een basisschoolkind, leeftijd van 6-12 nodig heeft tijdens een scheiding.
Frequentie positieve/negatieve effecten	Van Lawick, J. (2012, september) Vechtscheidende ouders en hun kinderen. <i>Systeemtherapie</i> , 24(3), 129-150. Geraadpleegd op 18 november 2016, van http://www.kinderenuitdeknel.nl/perch/resources/artikel-vechtscheidendeoudersenhunkinderen.pdf	In dit artikel staat wat de frequentie is van de positieve en negatieve effecten van een scheiding.
	Spruijt, E. & Kormos, H. (2014). Handboek scheiden en de kinderen; Voor de beroepskracht die met scheidingskinderen te maken heeft. Haarlem: Bohn Stafleu van Loghum.	In dit boek wordt de frequentie van positieve en negatieve effecten genoemd.
Wat is PAS?	Kelly, J.B. & Johnston, J.R. (2001). The alienated child. A reformulation of parental alienation syndrome. Family and Conciliation Courts Review.	In dit boek wordt uitgelegd wanneer er sprake is van PAS.
	Spruijt, E. & Kormos, H. (2014). Handboek scheiden en de kinderen; Voor de beroepskracht die met scheidingskinderen te maken heeft. Haarlem: Bohn Stafleu van Loghum.	In dit boek wordt uitgelegd wat PAS is volgens Gardner.
	Pinedo, M. & Vollinga, P. (2013) <i>Aan alle gescheiden ouders; Leer kijken door de ogen van je kind</i> . Utrecht: Bruna Uitgevers	In dit boek wordt uitgelegd wat PAS is.
Wat is een loyaliteitsconflict?	Pinedo, M. & Vollinga, P. (2013) <i>Aan alle gescheiden ouders; Leer kijken door de ogen van je kind</i> . Utrecht: Bruna Uitgevers	In dit boek wordt uitgelegd wat een loyaliteitsconflict is en

		hoe je daar mee om moet gaan als ouders.
De school	Wat kan een leerkracht/school doen in het geval van scheiding?	Wiewauters, C. & Eyken, M. van. (2014). Een week mama een week papa?; Wat kinderen bij een scheiding echt nodig hebben. Tielt: Lannoo
		In dit boek staat beschreven wat een leerkracht/school kan doen in het geval van een scheiding.
		Stichting Villa Pinedo (2015). U als docent kunt het verschil maken. Geraadpleegd op 23 november 2016, van (http://www.villapinedo.nl/voor-professionals/openbriefdocenten/)
		Op deze site staat waar een leerkracht rekening mee moet houden als hij/zij te maken krijgt met een kind met gescheiden ouders.
		Pluijm, A. van der, & Grevelt, M. (2013). School en Echtscheiding; Alledaagse begeleiding binnen een schoolbreed beleid. Amsterdam: SWP
		In dit boek staat beschreven wat de school/leerkracht kan doen in het geval van een scheiding.
Welke overige instanties van een school inschakelen?	Snels, N. (2014). <i>Over ons</i> . Geraadpleegd op 30 november 2016, van http://kiesvoorhetkind.nl/over-ons/	Dit is een instantie die kinderen en ouders helpt bij een scheiding.
	Onderwijs Raad (2010). De school en leerlingen met gedragsproblemen. Geraadpleegd op 23 november 2016, van https://www.onderwijsraad.nl/upload/documents/publicaties/volledig/De-school-en-leerlingen-met-gedragsproblemen-op-site.pdf	In dit artikel staat wanneer een leerkracht een kind met dusdanige problemen doorverwijst.
	Servicepunt Schoolmaatschappelijk werk. (2016) <i>Over schoolmaatschappelijk werk</i> . Geraadpleegd op 2 december 2016, van (http://www.servicepuntsmw.nl/over-schoolmaatschappelijk-werk)	Op deze site wordt uitgelegd wat schoolmaatschappelijk werk is.
Wat is het CJG?	Centrum Jeugd & Gezin De Wolden – Hogeveen. (2016). <i>Over ons</i> . Geraadpleegd op 9 december 2016, van http://www.cjgdewolden-hoogeveen.nl/over-het-cjg	Deze site geeft informatie over CJG in de gemeente De Wolden en Hogeveen.
	Provincie Drenthe. (2015). <i>Jeugdzorg</i> . Geraadpleegd op 9 december 2016, van http://www.provincie.drenthe.nl/onderwerpen/zorg-gezondheid/jeugdzorg/	Deze site geeft informatie hoe jeugdzorg is geregeld in de gemeente Drenthe.

		GGD Drenthe. (2016). <i>Centrum Jeugd & Gezin</i> . Geraadpleegd op 12 december 2016, van https://www.ggddrenthe.nl/publiek/mijn-kind/centrum-jeugd-en-gezin.html	Deze site geeft informatie over wat CJG inhoudt.
Protocol	Wat is een protocol?	Smeding concepts (2016) Protocol. Geraadpleegd op 24 november 2016, van http://www.marketingtermen.nl/begrip/protocol	Op deze site is de definitie van een protocol vermeld.
		Van Everdingen, J., Burgers J., Assendelft, W., Van Barneveld & Van Klundert, J. (2004). <i>Evidence Based Richtlijnontwikkeling, Een leidraad voor de praktijk</i> . Houten: Bohn Stafleu van Loghum	In dit boek wordt beschreven wat een protocol inhoudt.
	Wat is een richtlijn?	Van Everdingen, J., Burgers J., Assendelft, W., Van Barneveld & Van Klundert, J. (2004). <i>Evidence Based Richtlijnontwikkeling, Een leidraad voor de praktijk</i> . Houten: Bohn Stafleu van Loghum	In dit boek wordt beschreven wat een richtlijn inhoudt.
		Anthonijsz, I., Spruijt, E. & Zwikker, N. (2015) <i>Richtlijn; Scheiding en problemen van jeugdigen</i> . Geraadpleegd op 29 november 2016, van http://richtlijnenjeugdhulp.nl/wp-content/uploads/2015/07/Complete_richtlijn_scheiding.pdf	Dit is de nationale richtlijn voor echtscheiding en jeugdigen.
	Hoe belangrijk is een protocol?	Adriaans, S [Saskiaadriaans] (2014). <i>Lijden door scheiden</i> . [Video File]. Geraadpleegd op 30 november 2016, van https://www.youtube.com/watch?v=rkJl7d20w5k	In dit filmpje vertelt Spruijt hoe belangrijk een echtscheidingsprotocol is voor een school.
	Zijn er bestaande protocollen over echtscheiding?	De Malande. (2013). <i>Protocol school & echtscheiding</i> . Geraadpleegd op 9 december 2016, van http://www.malelande.nl/wp-content/uploads/2015/11/protocol-school-en-echtscheiding-1.pdf	Dit is een echtscheidingsprotocol van een andere school.
		Stichting Bijeen Hoogeveen. (2016). <i>Gedragscode ouderlijk gezag en omgang</i> . Geraadpleegd op 9 december 2016, van http://bijeen-hoogeveen.nl/files/Veiligheidsprotocollen/7_GEDRAGSCODE_OUDERLIJK_GEZAG_EN_OMGANG_2014.pdf	Dit is het protocol voor ouderlijk gezag en omgang van Stichting Bijeen.
		SO4 De Windroos. (zd). <i>Protocol school & scheiding</i> . Geraadpleegd op 9 december 2016, van http://www.so4-dewindroos.nl/media/1215/protocol%20school%20en%20scheiding%20.pdf	Dit is een echtscheidingsprotocol van een andere school.

BIJLAGE 2 - VRAGENLIJST NAAR AANLEIDING VAN DE SCHEIDINGSMELDING

Deze vragenlijst is ingevuld door:

De moeder/vader van:

CORRESPONDENTIE/PERSOONLIJKE GEGEVENS

KIND	
Naam leerling	
Groep leerling	
MOEDER (indien gewijzigd)	
Achternaam moeder	
Voornaam moeder	
Adres	
Postcode en woonplaats	
Telefoon/mobiel	
E-mail	
VADER (indien gewijzigd)	
Achternaam vader	
Voornaam vader	
Adres	
Postcode en woonplaats	
Telefoon/mobiel	
e-mail	

SITUATIE VOOR DE SCHEIDING

De ouders waren voor de scheiding/decohabitatie/ontbinding: a. Getrouwd

- b. Geregistreerd partner
- c. Samenwonend
- d. Anders, namelijk ...

ECHTSCHIEDINGSPROCEDURE

De echtscheidingsprocedure is verlopen op:

- a. Eenzijdig verzoek (convenant/ouderschapsplan)
- b. Gemeenschappelijk verzoek advocaat/bemiddelaar (convenant/ouderschapsplan)
- c. Gemeenschappelijk verzoek (psycholoog-)mediator (convenant/ouderschapsplan)

GEZAG NA DE SCHEIDING

De gezagsituatie is als volgt geregeld: a. Beide ouders hebben het gezag.

- b. Alleen de moeder heeft het gezag.
- c. Alleen de vader heeft het gezag.
- d. Anders, namelijk ...

VERBLIJFPLAATS KIND

De gewone verblijfplaats van het kind volgens de Gemeentelijke Basis Administratie (GBA) is bij: a. Moeder

- b. Vader
- c. Anders, namelijk ...
- d. Adresgegevens:

ZORG- OF OMGANGSREGELING

Is er sprake van een zorg- of omgangsregeling van het kind met de ouder bij wie het kind niet staat ingeschreven in de GBA?

- a. Ja
- b. Nee

U geeft als ouders uitvoering aan de onderstaande zorg- of omgangsregeling:

Oneven week	Voor school	Middag	Na school
Maandag	Moe/Va/BSO/Anders		
Dinsdag			
Woensdag			
Donderdag			
Vrijdag			
Even week	Voor school	Middag	Na school
Maandag			
Dinsdag			
Woensdag			
Donderdag			
Vrijdag			

Heeft de rechter een van de ouders het recht op omgang met het kind ontzegd? a. Nee

b. Ja, namelijk de moeder

c. Ja, namelijk de vader Eventuele toelichting:

INFORMATIEVERSTREKKING

Heeft de rechter een van de ouders het recht op informatie betreffende het kind ontzegd?

a. Nee

b. Ja, namelijk de moeder

c. Ja, namelijk de vader Eventuele toelichting:

GESPREKKEN OP SCHOOL

Gesprekken over de schoolontwikkeling van uw kind zullen in principe met beide ouders plaatsvinden. U zult daarvoor gezamenlijk worden uitgenodigd. Als u liever afzonderlijke gesprekken wilt, dus zonder de andere ouder erbij, dan kunt u dat hieronder aangeven.

BIJZONDERE OMSTANDIGHEDEN

Als er bijzondere omstandigheden zijn waarvan de school volgens u op de hoogte moet zijn, kunt u deze hieronder thematisch aangeven. In gesprek met de leerkracht kunt u een en ander toelichten.

DOORGEVEN VAN WIJZIGINGEN

We verwachten dat u eventuele, toekomstige wijzigingen zo snel mogelijk doorgeeft aan de school. Neem in dit geval contact op met de leerkracht van uw kind.

ALDUS NAAR WAARHEID INGEVULD

U ontvangt een kopie van deze ingevulde vragenlijst. De originele vragenlijst wordt op de school bewaard.

Naam ouder:

Plaats:

Datum:

Handtekening:

BIJLAGE 3 - RISICOMODEL ECHTSCHIEDING

Aanvullende factoren voor een kind in een echtscheidingssituatie	Beschermdende factoren		Risicofactoren			Bijzonderheden
	veel	weinig	geen	weinig	veel	
Invloed						
Kindfactoren						
Ego-veerkracht	☐	☐	☐	☐	☐	
Temperament	☐	☐	☐	☐	☐	
Zelfvertrouwen	☐	☐	☐	☐	☐	
Probleemoplossend vermogen	☐	☐	☐	☐	☐	
Sociale competentie	☐	☐	☐	☐	☐	
Gevoel van controle	☐	☐	☐	☐	☐	
Schuldgevoel	☐	☐	☐	☐	☐	
Ontwikkelingsstadium	☐	☐	☐	☐	☐	
Factoren echtscheidingssituatie						
Stadium echtscheiding						
Begeleiding door ouders	☐	☐	☐	☐	☐	
Ruimte voor emoties van het kind	☐	☐	☐	☐	☐	
Realistische ideeën over de situatie	☐	☐	☐	☐	☐	
Conflictsituaties	☐	☐	☐	☐	☐	
Relatie collega-ouders onderling	☐	☐	☐	☐	☐	
Risico loyaliteitsconflicten	☐	☐	☐	☐	☐	
Zorgplan/Omgangsregeling	☐	☐	☐	☐	☐	
Overdracht	☐	☐	☐	☐	☐	
Factoren thuis/leefomgeving Wel of niet verhuizen/behuizing	☐	☐	☐	☐	☐	
Aantal veranderingen	☐	☐	☐	☐	☐	
Autoritatieve opvoedingsstijl	☐	☐	☐	☐	☐	
Ouder-kindrelatie	☐	☐	☐	☐	☐	
Relatie tussen broers en zussen	☐	☐	☐	☐	☐	
Steun van familieleden en anderen	☐	☐	☐	☐	☐	
Vriendschappen	☐	☐	☐	☐	☐	
Normen en waarden t.a.v. huwelijk en echtscheiding	☐	☐	☐	☐	☐	

Factoren school						
Leerprestaties	O	O	O	O	O	
Plaats in de groep	O	O	O	O	O	
Band kind/leerkracht	O	O	O	O	O	
Deskundigheid/ervaring leerkracht	O	O	O	O	O	
Beschikbare tijd/middelen	O	O	O	O	O	

Naar analogie met Beets-Kessens en Memellink (2002).

Naam kind:
Leeftijd:

Signalen
Gedragsverandering:
Emoties:
Leerprestaties:

Hulpvraag kind?	
Luister naar mij!	
Geef mij een veilige plek om kind te zijn.	
Help mij afstand te nemen van de situatie thuis	
Begrijp mijn verwarring.	
Help mij de echtscheiding te begrijpen.	
Help mij de echtscheiding te verwerken.	
Begrijp mijn boosheid.	
Hoe houd ik stand in deze situatie?	
Vertel mij wat ik allemaal beter kan doen om de echtscheiding te voorkomen.	
Wat moet ik met mijn ouders die ruziemaken.	

Erken mijn verdriet en pijn.	
Hoe moet ik met mijn ouders omgaan?	
Help mij de week te organiseren.	
Zeg mij welke veranderingen er nog meer komen en hoe moet dat allemaal?	
Begrijp dat ik het niet eerlijk vind hoe het gaat!	
Help mij (niet te hoeven) kiezen tussen mijn ouders.	
Begrijp mijn bezorgdheid om mijn vader/moeder/zusje/broertje.	
Help mij om mijn vriendjes/klas uit te leggen en te begrijpen.	
Help mij om 'het ' (nog niet) openbaar te maken.	
Ondersteun mij (tijdelijk) extra in mijn leerprestaties.	

Interview kind/onderwerp	
Huidige situatie en emoties	
Scheidingsmelding	
Zorgplan of omgangsregeling	
Veranderingen	
Omgang tussen de ouders	
Relatie met de ouders	
Overdrachtmomenten	
Empowerment	
Van destructief naar constructief gedrag	
Melding op school	
Kinderverhoor	

Interview ouders/onderwerp	
Echtscheidingsprocedure	
Scheidingsmelding	
Emoties	
Zorgplan of omgangsregeling	

Veranderingen	
Omgang van de ouders met elkaar	
Relatie van de ouders met het kind	
Overdracht	
Welbevinden van het kind	
Situatie op school	
Leerprestaties van het kind	

Specifieke behoeften kind	
Duidelijkheid over de echtscheidingssituatie, fase, veranderingen	
Veilige, betrouwbare omgeving, waarin openlijk gevoelens geuit kunnen worden	
Praten over emoties	
Zelfvertrouwen en emotioneel welbevinden	
Een positief zelfbeeld, waarmee kinderen zich competent voelen	
Stimuleren van contact met andere kinderen door functioneel spel of eenvoudig rollenspel	
Steun vanuit de (eigen) omgeving bij het volbrengen van (een van) de extra ontwikkelingstaken	
De beperktheid zien van de eigen rol in de uitkomst van de echtscheiding	
Duidelijkheid over de verantwoordelijkheden van de ouders in conflicten, zich kunnen onttrekken aan conflicten tussen de ouders	
Meer afstand kunnen nemen van de situatie thuis	
Empowerment, meer invloed krijgen op de eigen situatie	

Duidelijkheid, overzicht en structuur in de eigen omgeving	
Erkenning van verlies, pijn en verdriet	
Niet hoeven kiezen tussen de ouders	

Alledaagse begeleiding	
Luisteren	
Meerzijdige partijdigheid tonen	
Belangstelling en begrip tonen voor de situatie	
Een veilige haven bieden	
Oplossingsgerichte ondersteuning bieden	
Irrationele ideeën wegnemen	
Volwassen perspectief uitleggen	
Empowerment bevorderen	
Van destructief naar constructief gedrag	
Beschermende factoren beïnvloeden	
Omgang met vriendjes/klasgenoten/ lotgenoten	
Actief de goede relatie met ouders onderhouden	
Praktische problemen oplossen	

[illegible]

BIJLAGE 4 - GROEPSINVENTARISATIE ECHTSCHIEDING

Groep: _____ Leerkracht(en): _____ Datum van invullen: _____

Naam leerling	Regeling m.b.t. gezag	Woon-situatie	Relatie ouders	Relatie leerkracht-leerling	Relatie leerkracht-ouders	Signalen	Openheid situatie

Rapport voor de leraar

Wil je wel graag helpen, maar weet je niet hoe? Kijk dan maar eens naar dit rapport. Het enige dat jij hoeft te doen is 'uitstekend' scoren op de taken die erin staan. Dan doen wij ons stinkende best om ons te concentreren op onze eigen taken.

taken	onvoldoende	voldoende	uitstekend
<i>Ik weet welke leerlingen gescheiden ouders hebben</i>	☐	☐	☐
<i>Ik haal de ouders en stiefouders niet door elkaar</i>	☐	☐	☐
<i>Ik vraag of ik ergens mee kan helpen</i>	☐	☐	☐
<i>Ik bied een luisterend oor</i>	☐	☐	☐
<i>Ik help (als het nodig is) de werkdruk te verminderen</i>	☐	☐	☐
<i>Ik praat met de ouders als een kind dat wil</i>	☐	☐	☐
<i>Ik vertel vertrouwelijke informatie niet door</i>	☐	☐	☐
<i>Ik realiseer me dat een echtscheiding een enorme impact heeft op hoe een kind zich voelt en dat het ook impact kan hebben op de schoolprestaties</i>	☐	☐	☐
<i>Ik kies geen partij voor één van de twee ouders</i>	☐	☐	☐
<i>Ik geef kinderen vertrouwen en let op tekenen die erop wijzen dat het niet zo goed met ze gaat</i>	☐	☐	☐
<i>Ik schakel hulp in voor dingen die ik niet voor ze op kan lossen</i>	☐	☐	☐
<i>Ik ben er voor ze en laat ze dat ook weten</i>	☐	☐	☐

BIJLAGE 6 - DE BELANGRIJKSTE AANBEVELINGEN

Gevolgen

1. Neem kennis van de cijfers, de belangrijkste risicofactoren en de belangrijkste gevolgen van ouderlijke scheiding voor jeugdigen.
2. Neem kennis van het aanbod in de regio aan interventies voor jeugdigen, ouders en gezinnen. Voorkom een zoektocht naar de juiste hulp.

Interventies

1. Ga bij de intake altijd na of de ouders in scheiding liggen en/of veel ouderlijke conflicten hebben. Breng de actuele gezinssituatie in kaart door bij de intake beide ouders te bevragen naar de gezag situatie, woonsituatie en eventuele nieuwe gezinsleden.
2. Als er sprake is van een scheiding of van heftige ouderlijke conflicten, breng dan de problemen van de jeugdige in kaart. Gebruik een vragenlijst of intakeformulier bij de jeugdige en beide ouders waarbij aandacht is voor 1. de aard, ernst, fase en het type van de scheiding en de reactie van de jeugdige hierop; 2. de belangrijkste risicofactoren van de scheiding voor de jeugdige en 3. de gevolgen van de ouderlijke scheiding voor de jeugdige. Maak een inschatting van eventuele bijzondere persoonskenmerken, waaronder een lichte verstandelijke beperking (LVB).
3. Houd bij afwegingen voor (veranderingen in) een bepaalde zorgregeling of een bepaalde omgangsregeling rekening met het gezinssysteem vóór de scheiding, de ontwikkelingsfase van de jeugdige, de kwaliteit van de band met de ouders, de woonsituatie, de mate van conflicten tussen de ouders en het ouderschapsplan.
4. Is er sprake van een scheiding of heftige conflicten tussen de ouders, richt de begeleiding dan zowel op de ouders als op de jeugdige. Het horen en betrekken van meerdere informanten (de jeugdige, school, familieleden, huisarts) kan noodzakelijk zijn.
5. Maak ouders ervan bewust dat het voor hun kind belangrijk is dat zij hun conflicten beheersen. Leer hen dus geen ruzie te maken in het bijzijn van hun kind, en wijs hen erop dat zij er goed aan doen gezamenlijke afspraken over hun kind te maken. Stimuleer ouders om deel te nemen aan programma's die gericht zijn op het leren beheersen van ruzies, op (familie) mediation en/of op het versterken van hun (ouder)relatie. Of motiveer de ouders individuele hulp te zoeken.
6. Stimuleer ouders en kinderen van scheidende of gescheiden ouders deel te nemen aan een programma zoals KIES, IJES het brugproject of Dappere Dino's. Adviseer zo nodig individuele hulpverlening.
7. Adviseer aanwezige stiefouders om zich vooral de eerste tijd buiten de opvoeding te houden. Wijs de biologische ouder op haar/zijn spilfunctie in het nieuwe gezin. Informeer partners in stiefgezinnen op het bestaan van groepsbijeenkomsten voor (stief)ouders.

Samenwerking

1. Stimuleer en ondersteun ouders om mee te werken door hen altijd allebei uit te nodigen. Laat hen indien mogelijk gezamenlijk een gesprek voeren in het belang van hun kind en betrek hen allebei bij de (keuze voor) hulp. Soms is een eerste gesprek met de ouders apart de enige mogelijkheid.
2. Deel met andere professionals binnen uw organisatie en daarbuiten (denk aan het onderwijs en het juridisch werkveld) kennis en ervaringen over scheidingsproblematiek.
3. Zoek samenwerking met verschillende professionals (zoals scholen, advocaten, mediators, rechters etc.), als dat voor de behandeling noodzakelijk is. Stem de behandeling af met de andere professionals.

(Anthonijsz, I., Spruijt, E. & Zwikker, N., 2015).

BIJLAGE 7 - ONTWERPEISEN

Ontwerpeisen	Op basis van welke data is deze ontwerpeis geformuleerd?
Het stappenplan en de handleiding moeten duidelijk aangeven hoe de leerkracht moet handelen. <i>Uit deze ontwerpeis is de duidelijke opzet voor protocol echtscheiding, kind en school gekomen.</i>	Gesprek: IB'er van OBS de Posthoorn, S. L. Sanne geeft aan dat ze een gestructureerd protocol wil dat een stappenplan bevat waar leerkrachten direct mee aan de slag kunnen. Dat ze per stap weten hoe ze moeten handelen.
De leerkracht moet inventariseren wat de behoeftes zijn van het kind door middel van gesprekken met het kind en de ouders. <i>Uit deze ontwerpeis zijn stap 2, 3 & 5 van protocol echtscheiding, kind en school gekomen.</i>	Tekstbron: Wiewauters & Eyken (2014) Het is heel belangrijk dat er gesprekken worden gevoerd met het kind en de ouders. Zo kan er op een goede manier worden geïnventariseerd wat de behoeftes van het kind zijn. Tijdens zo'n gesprek moet er rekening worden gehouden met de volgende punten: - Luister met open geest en onbevooroordeeld. - Respecteer de loyaliteit van kinderen naar beide ouders. Kies geen partij. - Toon medeleven, maar geen medelijden. Een kind is niet gebaat bij een slachtofferpositie. - Ga niet mee in herenigingsfantasieën van kinderen. - Ga samen met het kind op zoek naar manieren om beter met de situatie om te gaan. Maar zorg er als leerkracht wel voor dat het kind zich geen uitzondering gaat voelen. Het kind vindt het prettig om structuur (hiermee wordt het vaste ritme bedoeld) op school te houden, aangezien er in de thuissituatie veranderingen hebben plaatsgevonden.
Het kind heeft van de leerkracht nodig dat er een stabiele basis wordt geboden op school. <i>Uit deze ontwerpeis zijn stap 1, 4, 6, 7 & 8 van protocol echtscheiding, kind en school gekomen.</i>	Tekstbron: Wiewauters en Eyken (2014) & Pluijm en Grevelt (2013). De leerkracht is een stabiele factor voor het kind wanneer de stabiliteit in de thuissituatie wegvalt. Een leerkracht moet een luisterend oor bieden voor het kind. De leerkracht moet begrip tonen voor de situatie en het kind structuur, continuïteit, vertrouwen en veiligheid bieden op school. Structuur (een vast ritme) biedt een kind veiligheid, geborgenheid en houvast, juist wat een kind op zo'n moment nodig heeft omdat in de thuissituatie veranderingen zullen optreden.
De leerkracht moet ervoor zorgen dat het kind zich gehoord en begrepen voelt. <i>Uit deze ontwerpeis zijn stap 5, 6, 7 & 8 van protocol echtscheiding, kind en school gekomen.</i>	Tekstbron: Wiewauters en Eyken (2014) Wanneer een leerkracht aan een kind merkt dat er iets is, is het belangrijk om het kind te laten vertellen wat er aan de hand is, hoe het kind zich voelt. Kinderen kunnen moeite hebben om zich te uiten. Een leerkracht kan de leerlingen hierbij helpen door het kind een tekening te laten maken, een liedje of gedicht te schrijven of bijvoorbeeld door met gevoelskaarten werken. Er zijn allerlei methodes en manieren om gevoelens te uiten. Videofragment: Villa Pinedo (2016) De leerlingen in dit videofragment weten op een mooie manier te verwoorden wat ze graag van de leerkracht willen als ze in een scheidingssituatie zitten. Ze willen vooral begrepen worden en dat er met een flexibele manier met de situatie wordt omgegaan.

BIJLAGE 9 – OPGESTELDE INTERVIEWS

Interview Sanne intern begeleider van OBS de Posthoorn

Het doel van dit interview is om antwoorden te krijgen op de deelvragen die uit dit onderzoek zijn gekomen:

Deelvraag 1. - In hoeverre voldoet het ontwerp aan de ontwerpeisen?

Deelvraag 2. - In hoeverre voldoet het ontwerp in de praktijk en wat zijn de verwachtingen?

Dit interview wordt geheel opgenomen. Deze opnames zijn van belang voor het uitwerken van dit interview. Er worden afspraken gemaakt over de anonimiteit van de geïnterviewde en over de terugkoppeling van de resultaten. Ook is er ruimte voor vragen.

Vraag 1 - U heeft van mij het 'protocol echtscheiding, kind en school' ontvangen met de bijbehorende handleiding. Wat is uw eerste indruk?

Vraag 2 – Ik heb ook de ontwerpeisen meegestuurd, voldoet het ontwerp volgens u aan deze ontwerpeisen?

Doorvragen:

- Geeft het protocol goed aan hoe de leerkracht moet handelen?
- Komt in het protocol goed naar voren dat de leerkracht eerst de situatie goed moet onderzoeken?
- Stimuleert het protocol dat de leerkracht het kind op school een stabiele basis geeft?
- Wordt in het protocol benadrukt dat de leerkracht het kind goed probeert te begrijpen?

Vraag 3 – Is het stappenplan volgens u bruikbaar in de praktijk? Heeft u hier op of aanmerkingen bij?

Doorvragen:

- Zal de leerkracht op basis van het stappenplan de aanbevolen acties uit de handleiding doen?
- Waarom wel of niet?? Geeft de handleiding voldoende richting om de juiste acties uit te voeren?

Vraag 4 – Verwacht u dat alle leerkrachten op OBS de posthoorn kunnen werken met dit stappenplan?

Doorvragen:

- Waarom zou een leerkracht wel kunnen werken met dit protocol?
- Wat zijn de struikelblokken in het protocol, waardoor de leerkracht misschien niet kan werken met dit stappenplan?

Vraag 5 – Is de bijbehorende handleiding duidelijk en hanteerbaar volgens u?

Vraag 6 – Is volgens u de rol als IB'er op de juiste wijze in het stappenplan gezet?

Vraag 7 – Wordt het kind volgens jullie op de juiste manier behandeld volgens dit stappenplan?

Doorvragen:

- Wordt er genoeg aandacht besteed aan het kind?
- Wordt het kind gehoord?
- Wordt er een stabiele basis geboden aan het kind?

Vraag 8 – Staat volgens u alle informatie in het stappenplan en in de handleiding die van toepassing zijn?

Vraag 9 – Heeft u nog verder op of aanmerkingen over het stappenplan of over de handleiding?

Na afloop geef ik ruimte voor nog eventuele op- of aanmerkingen en bedank ik de geïnterviewde voor het gesprek.

Interview Ietje van der Brug

Het doel van dit interview is om antwoorden te krijgen op de deelvragen die uit dit onderzoek zijn gekomen:

Deelvraag 1. - In hoeverre voldoet het ontwerp aan de ontwerpeisen?

Deelvraag 2. - In hoeverre voldoet het ontwerp in de praktijk en wat zijn de verwachtingen?

Dit interview wordt geheel opgenomen. Deze opnames zijn van belang voor het uitwerken van dit interview. Er worden afspraken gemaakt over de anonimiteit van de geïnterviewde en over de terugkoppeling van de resultaten. Ook is er ruimte voor vragen.

Vraag 1 - U heeft van mij het 'protocol echtscheiding, kind en school' ontvangen met de bijbehorende handleiding. Wat is uw eerste indruk?

Vraag 2 – Ik heb ook de ontwerpeisen meegestuurd, voldoet het ontwerp volgens u aan deze ontwerpeisen?

Doorvragen:

- Geeft het protocol goed aan hoe de leerkracht moet handelen?
- Komt in het protocol goed naar voren dat de leerkracht eerst de situatie goed moet onderzoeken?
- Stimuleert het protocol dat de leerkracht het kind op school een stabiele basis geeft?
- Wordt in het protocol benadrukt dat de leerkracht het kind goed probeert te begrijpen?

Vraag 3 – Is het stappenplan volgens u bruikbaar in de praktijk? Heeft u hier op of aanmerkingen bij?

Doorvragen:

- Zal de leerkracht op basis van het stappenplan de aanbevolen acties uit de handleiding doen?
- Waarom wel of niet?? Geeft de handleiding voldoende richting om de juiste acties uit te voeren?

Vraag 4 – Verwacht u dat elke leerkracht kan werken met dit stappenplan?

Doorvragen:

- Waarom zou een leerkracht wel kunnen werken met dit protocol?
- Wat zijn de struikelblokken in het protocol, waardoor de leerkracht misschien niet kan werken met dit stappenplan?

Vraag 5 – Is de bijbehorende handleiding duidelijk en hanteerbaar volgens u?

Vraag 6 – Is volgens u de rol van de externe instanties op de juiste wijze in het stappenplan gezet?

Vraag 7 – Wordt het kind volgens jullie op de juiste manier behandeld volgens dit stappenplan?

Doorvragen:

- Wordt er genoeg aandacht besteed aan het kind?
- Wordt het kind gehoord?
- Wordt er een stabiele basis geboden aan het kind?

Vraag 8 – Staat volgens u alle informatie in het stappenplan en in de handleiding die van toepassing zijn?

Vraag 9 – Heeft u nog verder op of aanmerkingen over het stappenplan of over de handleiding?

Na afloop geef ik ruimte voor nog eventuele op- of aanmerkingen en bedank ik de geïnterviewde voor het gesprek.

Groepsinterview leerkrachten en locatieleider OBS de Posthoorn

Het doel van dit interview is om antwoorden te krijgen op de deelvragen die uit dit onderzoek zijn gekomen:

Deelvraag 2. - In hoeverre voldoet het ontwerp in de praktijk en wat zijn de verwachtingen?

Dit interview wordt geheel opgenomen. Deze opnames zijn van belang voor het uitwerken van dit interview. Er worden afspraken gemaakt over de anonimiteit van de geïnterviewde en over de terugkoppeling van de resultaten. Ook is er ruimte voor vragen.

Vraag 1 - Jullie hebben van mij het 'protocol echtscheiding, kind en school' ontvangen met de bijbehorende handleiding. Wat is de eerste indruk die het bij u opwekte?

Vraag 2 – Is het stappenplan volgens jullie bruikbaar in de praktijk? Heeft u hier op of aanmerkingen bij?

Doorvragen:

- Zal de leerkracht op basis van het stappenplan de aanbevolen acties uit de handleiding doen?
- Waarom wel of niet?? Geeft de handleiding voldoende richting om de juiste acties uit te voeren?

Vraag 3 – Verwachten jullie dat elke leerkracht kan werken met dit stappenplan?

Doorvragen:

- Waarom zou een leerkracht wel kunnen werken met dit protocol?
- Wat zijn de struikelblokken in het protocol, waardoor de leerkracht misschien niet kan werken met dit stappenplan?

Vraag 4 – Is de bijbehorende handleiding duidelijk en hanteerbaar volgens jullie?

Vraag 5 – Is volgens jullie de rol van de externe instanties en IB'er op de juiste wijze in het stappenplan gezet?

Vraag 6 – Wordt het kind volgens jullie op de juiste manier behandeld volgens dit stappenplan?

Vraag 7 – Staat volgens jullie alle informatie in het stappenplan en in de handleiding die van toepassing zijn?

Doorvragen:

- Wordt er genoeg aandacht besteed aan het kind?
- Wordt het kind gehoord?
- Wordt er een stabiele basis geboden aan het kind?

Vraag 8 – Hebben jullie nog verder op of aanmerkingen over het stappenplan of over de handleiding?

Na afloop geef ik ruimte voor nog eventuele op- of aanmerkingen en bedank ik de geïnterviewde voor het gesprek.

BIJLAGE 10 - ANALYSE BIJ UITGEWERKTE INTERVIEWS

Interview met de intern begeleider van OBS de Posthoorn, S. L.

Legenda:

Ontwerp voldoet aan ontwerpeisen

Positieve punten

Aanpassingen voor het protocol

A: U heeft van mij het protocol echtscheiding, kind en school ontvangen, met de bijbehorende handleiding. Wat is uw eerste indruk?

S: Ik vond het er wel professioneel uitzien en ik vond het heel praktisch.

A: Praktisch... nou dat is heel fijn. Denkt u ook dat alle leerkrachten er zo mee kunnen werken.... Is het een duidelijk protocol?

S: Ja ik denk dat het heel overzichtelijk is. Ik denk eigenlijk dat heel veel leerkrachten wel op deze manier al werken. Alleen doordat je het zo schematisch in een stappenplan hebt staan, weet je zeker dat elke leerkracht ook alle stappen onderneemt. Zeker de stappen met euhm.... die euhhh... afspraken die de leerkracht maakt met de ouders. Dat stukje, denk ik dat je op deze manier ... nouja beter overzicht hebt wat je moet doen.

A: Oke, ik heb ook de ontwerpeisen meegestuurd, voldoet het ontwerp volgens u aan de ontwerpeisen?

S: Ja, ja want ik heb aangegeven dat ik een gestructureerd protocol wil. Waarin euh leerkrachten goed overzichtelijk kunnen zien hoe ze moeten handelen als ze het niet meer weten.

A: Oke

S: En dat euh.. kan ik hierin terug vinden.

A: En komt ook in het protocol goed naar voren euh.. dat de leerkracht eerst de situatie moet onderzoeken.. hoe het ervoor staat.

S: Euhm, ja want dat is stap 1.

A: Oke, duidelijk.. en ook dat de leerkracht het kind voldoende stabiele basis geeft op school?

S: Ja, ik denk dat dat juist goed... ik weet niet zozeer of dat echt in het stappenplan zit. Maar het protocol had ik helemaal doorgelezen. Dat daar de stappen worden toegelicht, daar staat wel de euhh.. de noodzaak in van het veilige gevoel geven en de rol van de leerkracht daarin. Dus ik denk dat dat goed omschreven staat.

A: Oke, nou mooi. Euhm en is het stappenplan volgens u bruikbaar in de praktijk?

S: Ja

A: Heb je hier enige opmerkingen of aanmerkingen bij? Op welke manier is het wel heel werkbaar en op welke manier vind je het misschien minder werkbaar?

S: Euhm.... Ik vind euhmmm... voor een leerkracht die al gewend is eigenlijk om op deze manier met kinderen te werken. Als ik kijk bij de leerkracht bij ons op school, de gespreksvoering en de aandacht voor het individuele kind is hier al heel groot. Dus de relatie tussen de leerkracht en de leerling is hier al heel sterk.

A: Ja

S: Euhm, dus ik denk dat het er mooi bij aan sluit.

A: Oke

S: Zegmaar, ze doen al heel veel dingen hiervan, maar euhm, ik denk dat het goed is om het even helder voor zich te hebben. Dus wat dat betreft denk ik dat juist heel handig is om te doen. Euhm, je vroeg ook nog hoe ik euh.. wat ik vond of er ook dingen waren die anders moesten toch?

A: Ja, waarvan je denkt dat is niet zo handig misschien of dat heeft geen meerwaarde.

S: Nee, dat heb ik eigenlijk tot nu toe niet.

A: Oke, en verwacht je dat alle leerkrachten op deze school met het stappenplan uit de voeten kunnen?

S: Ja

A: Dat is mooi. Euhm, heb je ook struikelblokken gevonden in het protocol? Waar je over bent gevallen, van dat snap ik niet of dat vind ik niet handig?

S: Spellingsfoutjes ofzo?

A: Ja, wie weet!

S: Euhm... nee eigenlijk niet, want ik vond het wel een aardig volledig beeld. Euhm, ook het stukje wat te doen als je het niet meer weet, nouja KIES dan inderdaad inschakelen. Ik denk dat je als leerkracht hier heel

makkelijk mee uit de voeten kunt en dat als je het niet goed weet dat je ook omdat je.. er staat literatuur bij die je erbij kan pakken...

A: Ja.

S: Als je zeg maar op het gebied van veiligheid ofzo, hoe je dat moet doen of als het gaat om gespreksvoering, hoe je dat goed kan doen. Dus ik denk dat het een heel compact iets is euh voor elke leerkracht waar je de diepgang op kan zoeken als het je niet lukt.

A: Ja, oke, nou dat is goed. Ook de bijbehorende handleiding vind je duidelijk en overzichtelijk?

S: Ja, die euh, ja. Die heb ik juist goed doorgelezen en daar vond ik heel duidelijk in naar voren komen hoe je met het stappenplan moet werken en wat je doet als je niet met een bepaalde stap vooruit kunt.

A: Oke, en volgens u als IB'er. Staat de IB'er op het juiste plekje in het protocol volgens u?

S: Volgensmij wel.

A: Ja want ik had ook een gesprek met de jeugdverpleegkundige hierover en die zei, misschien kun je eerder al de intern begeleider inschakelen. Omdat euhm omdat als je het echt niet meer weet het dan misschien... dan was het volgens haar te laat.

S: Ja zo zie ik het niet. Ik zie het in... kijk.. als IB'er heb je al... ben je verantwoordelijk voor de zorg binnen je school. Dus op het moment dat een kind, te maken krijgt met ouders die gaan scheiden.

A: Ja

S: Euh, ben ik verantwoordelijk voor het feit dat de leerkracht zo'n protocol uitvoert.

A: Ja

S: Dus ik zie het niet in dat mijn invloed pas komt wanneer het niet verder gaat.

A: Nee

S: Mijn invloed is daarvoor al geweest. Want als wij dit protocol hanteren dan zou ik al tegen een leerkracht zeggen van, hé scheiding, oh weet je nog? Protocol!

A: Ja

S: En die gaat vervolgens het protocol uitvoeren, dus ik denk dat mijn euh stap als intern begeleider staat hier wel als je het als leerkracht niet meer weet, maar die is daarvoor al aan de gang geweest.

A: Ja, ja. Die is al vanaf het begin op de hoogte toch?

S: Ja tuurlijk

A: Ja dat had is er ook al wel in.

S: En dat stappenplan is euhm het is mijn verantwoordelijkheid dat die leerkrachten dit stappenplan gebruiken dus daar zit al mijn ...

A: Je visie.. euh supervisie hierover eigenlijk toch?

S: Ja, ja precies.

A: Oke

S: Ja

A: Nou dat is goed, en als je euh.. zegmaar je hebt supervisie erover en hier kun je echt andere stappen gaan ondernemen zoals externe instanties inschakelen.

S: Ja

A: Oke. Euhm. Wordt het kind volgens u op de juiste manier behandeld, euh, volgens dit stappenplan?

S: Ja, ja ik vind.. euh.. het past heel goed in ieder geval bij onze school. Puur omdat je echt op het niveau van het kind gaat zitten. En met de kinderen in gesprek gaat.

A: Ja

S: Dus ja ik denk dat dat heel goed erin staat.

A: Oke, nouja mooi. Ook de stabiele basis en dat het kind wordt gehoord is allemaal voldoende?

S: Ja dat, ja. Maar goed dat is natuurlijk wel het ligt aan de kwaliteit van de leerkracht.

A: Ja.

S: Je hebt euh.. maar goed dat heb je hier ook met kind gesprekken. De een kan het beter dan de ander.

A: Ja.

S: Maar goed, we hebben die kidsskills gedaan. Dus we hebben getraind in een kindplan maken en in goeie kindgesprekken voeren. Hoe je open vragen stelt, hoe je gesloten vragen stelt. En dat is wel, nou ik denk dat dat wel de kwaliteit van die kindgesprekken beïnvloed.

A: Ja.

S: Maar goed uiteindelijk heb je te maken met de kwaliteit van de leerkracht. Met elk stappenplan is dat eigenlijk zo, dus dat zal hier ook zo zijn.

A: Ja, ja dat is zeker waar. Euh.. Staat volgens u alle informatie in het stappenplan en in de handleiding die van

toepassing is? Mis je informatie?

S: Nee, ik mis geen informatie. Nee. Ja, nou nee. Volgensmij niet want je hebt ik dacht bij elke stap duidelijk verwoord waar het over gaat. En ik denk euhm... nou je hebt ook genoemd waar je de informatie vandaan hebt dus als iemand niet weet hoe het precies moet of daar meer informatie over wil, dan kan die de bijbehorende literatuur opzoeken. Ik denk dat dat heel positief is.

A: Oke, mooi. Nou dan alleen nog of je verder nog op- of aanmerkingen hebt, tips?

S: Joa, nee ik heb niet echt euhm verdere tips ofzo. Euhm, alleen denk ik dat je in sommige dingen nog even je formulering moet aanpassen.

A: En bedoel je dan in het stappenplan of in het protocol?

S: Euhm, beide. Soms in kleine stukjes.

A: Oke.

S: Ik zou het woordje 'je' eruit halen.

A: Ja, precies.

S: En, hier ook want als je 'voer een gesprekje met het kind' dat is voor het kind..... een gesprek is iets anders dan een gesprekje.

A: Als een gesprekje, ja.

S: Dus dat soort dingetjes.

A: Oke, ja.

S: Maar niet qua inhoud.

A: Oke, de inhoud is dus goed, dat is fijn. Bedankt.

Interview met jeugdverpleegkundige Ietje van den Burg

Legenda:

Ontwerp voldoet aan ontwerpeisen

Positieve punten

Aanpassingen voor het protocol

A: U heeft mijn protocol echtscheiding, kind en school ontvangen met de bijbehorende handleiding

I: Ja

A: Wat was uw eerste indruk?

I: Nou ik dacht, dat ziet er wel goed uit, ja gewoon gedegen en euh onderbouwt ook. Dus ja ik denk dat is wel een mooi protocol om te gebruiken op de basisschool.

A: Het was ook echt overzichtelijk, voor u, toen u het voor het eerst zag.

I: Ja, ja klopt ja. Tenminste dat stroomdiagram dat vind ik heel overzichtelijk hè.

A: Okè, nou fijn dat was ook de bedoeling.

I: En ook dat je dan verwijst naar deze, naar dat protocol school en echtscheiding, dus dan kan je ook nog even wat opzoeken om het wat nader te bekijken.

A: Ik had ook de ontwerpeisen meegestuurd, dat waren deze. En die ontwerpeisen heb ik uit mijn literatuuronderzoek gehaald.

I: Ja

A: En voldoet volgens u het protocol aan deze ontwerpeisen?

I: Euh, O dat heb ik nog niet zo direct die link gelegd, moet ik eerlijk zeggen.

A: Oh, nou dat geeft niet hoor.

I: Nee, maar ik euh, heb deze ook inderdaad even globaal dan doorgenomen en euhm euh ja en ik weet niet precies wat de ontwerpeisen, o dat staat hier zegmaar hè?

A: Ja, dit zijn de ontwerpeisen waaraan dit protocol moet voldoen.

I: Ja, Ja nou dat klopt, dit klopt, ja dit zie ik in het protocol terug. Nou dat klopt ook, euh, ja dat is ook goed hè, die stabiele basis, dat is wel belangrijk omdat dat, wat je ook aangaf hè thuis veranderd er zoveel en dan is het daar gewoon op school stabiel. Ja dat klopt, als dit de ontwerpeisen zijn dan klopt het wel met wat ik hier in terug vind.

A: Oke, dus het protocol geeft volgens u goed aan hoe de leerkracht moet handelen?

I: Ja, ja

A: En die geeft ook goed aan dat de leerkracht eerst de situatie van het kind in beeld moet brengen.

I: Ja, ja dat eh dat ja dat is, maarja weetje dat is wel goed om dat in de picture te hebben.

A: Het is heel belangrijk dat ze goed in beeld hebben wat de situatie is.

I: Ja, maar gaf jij nou ook aan dat ze dan wel een gesprek met de ouders moeten hebben.

A: Ja deze twee, stap twee en drie in het protocol die zijn in combinatie met een gesprek met de ouders.

I: Ja

A: Dus de actuele gezinssituatie in kaart brengen en de eventuele problemen van het kind in kaart brengen

I: Ja, maar nou heb ik nog wel even een vraag daarover.

A: Ja

I: Kijk als het begin is, als een kind net hoort dat de ouders gaan scheiden

A: Ja

I: Dan is het nog best wel een best wel een beetje shocking

A: Ja

I: Nouja snap je

A: Ja snap ik.

I: En ook hoe het allemaal in de praktijk eruit gaat zien, daar gaan wel een paar maanden overheen.

A: Ja

I: Dus dan heb je, ja je kan wel in die zin wel een gesprekje hebben met de ouders, van goh hoe gaan jullie het nu voorlopig op pakken.

A: Ja

I: Hè maar de euh zegmaar de echte echtscheiding erdoor is dan pas weet je waar het kind dan verblijft zegmaar en

A: Ja, dus raad u aan om meteen in gesprek te gaan of hier nog even mee te wachten of eerst in gesprek te gaan en later nog een keer?

I: Nou, ik denk eerst misschien wel even een kort euhm, nouja sowieso met het kind als ie dat verteld, nouja dan moet je er even aandacht aan besteden.

A: Ja

I: En ook goed in de gaten houden hè, want dat is wel heel belangrijk, en misschien kort even met die vader of moeder of beide ouders euhm ook wel even overleggen van hoe gaat het nu voorlopig er even uitzien.

A: Ja

I: Snap je, dat is wel eh

A: Ja, zegt u dan van nou misschien kun je dan over een half jaar of een paar maanden nog eens met de ouders in gesprek gaan over hoe het nu gaat?

I: Ja, dat zou ik wel doen ja.

A: Okee, gewoon dat nog een keer terug laten komen.

I: Ja

A: Want dat heb ik hier inderdaad niet in, ik heb gewoon even een kort gesprekje met de ouders waarin ze vertellen van wat er aan de hand is. En euh en de problemen van het kind die hij eventueel of zij al vertoond. Maar dan zegt ie

I: In het begin heb je nog niet echt die problemen hè

A: Nee

I: Vaak zitten kinderen in het begin ook in een soort overlevingsmodus zo van nou, het is allemaal zo onzeker en ze weten niet wat er gaat gebeuren en gaat veranderen, dus mijn ervaring is in het begin is het vaak wat ja, overleven, dus dan is het echt belangrijk dat je als leerkracht euh het kind hoort en signaleert van goh gaat het wel lekker met het kind en het extra in de gaten houden. En naar verloop van tijd, dat blijkt ook in onderzoeken, als zegmaar de situatie helemaal stabiel is soms hè.

A: Ja

I: Dus de scheiding is rond en euh, dan pas zie je ook dat de kinderen ook wat meer aan hun eigen verwerking toekomen.

A: Dus misschien deze stapjes met euh de problemen van het kind in kaart brengen en de actuele gezinssituatie, deze kan ik het kort, maar die iets verder opschuiven.

I: Ja dus wel de stap erbij zetten, wel het kind in de gaten houden, en euhm hulp vragen, of de zorgen die je hebt mogelijk euh

A: Uitspreken.. Later misschien nog een keer terug laten komen.

I: Ja

A: Oke

I: Dat je zegt van na een half jaar of hè dat je dan nog eens een keer met die ouders..

A: Ja

I: Dat ligt ook aan de situatie hè, kijk soms is het ook een, dan ontstaat er een vechtscheiding, ja dan heb je, dan heb je de poppen aan het dansen.

A: Ja, ja

I: Ja dat is ook hè problematisch voor het kind of tenminste dat eh veel schadelijker ook

A: Ja

I: En dan zou je meer zorgen ervaren dan wanneer het, nouja in redelijke harmonie gaat, hè

A: Ja

I: Hè snap je, voor zo ver dat kan.

A: Ja, jazeke

I: Ja

A: Nou dat is wel goed om mee te nemen inderdaad

I: Ja

A: Euhm, in het protocol wordt ook euh stimuleert het protocol ook om het kind een stabiele basis te geven volgens u?

I: Euh, stabiele basis op school hè?

A: Ja, op school

I: Ja, dat is euh

A: Oke

I: Even kijken hoor, had ik dat, oh nee, dat had ik wel ergens gelezen inderdaad ja.

A: Ja, ja

I: Dat het belangrijk is hè, school is een stabiele basis en euh en euh ja, thuis gebeurt natuurlijk vanalles.

A: En ook dat het kind, dat de leerkracht het kind probeert te begrijpen, komt dat ook voldoende uit het protocol?

I: Ja, volgensmij wel, dat heb ik inderdaad ook wel hier gelezen. Ja hier staat wel wat je kan doen, klassenklimaat, gesprekjes toch hè, tekenen.

A: Ja, nou oke, dat is dus duidelijk

I: Ja

A: Fijn

I: Ja

A: Oke, is het stappenplan volgens u ook bruikbaar in de praktijk? Voor leerkrachten?

I: Euh nou, dat idee had ik wel ja. Ja ik denk, nou dat is wel euh.

A: Als u dit als leerkracht voorgeschoteld krijgt dan...

I: Ja

A: Dan denkt u wel, hier kan ik wat mee?

I: Ja, ik denk wel dat ik hier wat mee kan ja. Ja, ja maar wat ik zeg hè dus dat is allemaal hectisch in het begin allemaal dus euhm ja en ook wel belangrijk om te weten van euhm.. wie heeft het gezag? Hè

A: Ja

I: Maargoed dat komt allemaal inderdaad, dat moet allemaal nog uitgesproken worden door de rechter.

A: Ja

I: En meestal hebben beide ouders wel het gezag enzo hoor, maar wat ook belangrijk is. Euhm ik weet niet of dat naar voren komt, maar dat je ook goed weet hoe de communicatie van school naar de ouders toe gaat hè.

A: Ja

I: Daar had je volgensmij ook wel iets van opgeschreven

A: Ja, klopt, euh ik had zegmaar dat protocol gaat vooral over inderdaad het welzijn van het kind, omdat er al een protocol is op die school die gaat over de communicatie.

I: Oke, ja.

A: Dus dat is een apart protocol

I: Ja

A: Over de communicatie naar ouders dus dat heb ik er grotendeels uitgelaten

I: Oke

A: Ik heb het natuurlijk even genoemd, maar ik heb ook verwezen naar dat andere protocol zodat het niet dubbelop wordt.

I: Nee, nee precies. Dat is ook goed, ja.

A: Euhm, denkt u dat de leerkracht op basis van het stappenplan de aanbevolen acties kan uitvoeren?

I: Ja volgensmij wel. Ja je gaat wel kijken weer naar hè naar het protocol en dan kan je het nog even doorlezen. Maar euhm er staat wel duidelijk de stappen in beschreven wat je kan doen.

A: En geeft de handleiding ook voldoende richting om de juiste acties uit te voeren?

I: Ja volgens mij wel, wat ik zo door heb gelezen, nou was het wel compleet zegmaar.

A: Oke.

I: Even kijken hoor, heel even weer..... gesprekje..... ja..... blijven observeren..... nou dat is allemaal wel heel goed.

A: Oke

I: Ja

A: En denkt u dat elke leerkracht op de school, elke leerkracht, dat u zegt, van hier heeft u het protocol, dat het werkbaar is?

I: Nou volgensmij heb je er wel echt wat aan ja.

A: Dat is heel fijn.

I: Je moet natuurlijk wel het protocol erbij lezen, maar...

A: Ja, dat hoort er ook bij.

I: Ja, en ik zou misschien... wat misschien nog wel een idee is, dat je nog wat websites... je hebt dan villapinedo erbij.....

A: Ja als het goed is.....

I: Misschien heb ik het niet gezien hoor

A: Als het goed is heb ik een literatuurlijst toegevoegd.

I: Oke

A: Kijk

I: Ojaa, nou helemaal goed.

A: Hier staat ook een website met boekjes, die je kunt gebruiken.

I: Nou helemaal super, hartstikke goed, ja.

A: Oke, nou fijn. Euhm, heeft u.... is u een struikblok opgevallen in het protocol? Waarvan je zegt nou.....

I: Euhm, nou ik denk wel, kijk als leerkracht ben je primair met het onderwijs bezig hè

A: Ja

I: Natuurlijk draag je zorg voor het welzijn van het kind

A: Ja

I: Wat ik wel eens in de praktijk zie, is dat dat leerkrachten het wat teveel op zich nemen. Dus euhm ik denk wel dat je ervoor moet waken dat het een valkuil kan zijn voor een leerkracht dat je er teveel mee bezig gaat en wat ik ook wel zie is dat, kijk er komt die ene ouder bij je met haar verhaal en de andere ouder ook.

A: Ja

I: En dat je er niet tussen in komt te staan.

A: Nee

I: Want dat is wel een beetje een gevaar, dus ik zou euh denk ik misschien euh al wel in een eerder stadium ook euh die IB'er op de hoogte brengen.

A: Oke, ja de IB'er is sowieso op de hoogte

I: Dat doe je al bij..... euh

A: Ja dat doe je al bij de eerste stap

I: Ja oke,

A: Direct is de IB'er op de hoogte en wanneer de leerkracht het zelf kan redden houdt de IB'er zich verder afzijdig. Maar wanneer een leerkracht dan teveel euh teveel op zijn schouders krijgt dan schakelt ze de IB'er in om echt te ondersteunen.

I: Ja, en dan heb je... misschien kan je dan ook nog euh als je denkt van nou ik voorzie toch problemen of gedoe met die ouders, of het loopt allemaal niet lekker. Dus wat ik de vorige ook al zei, dan zal je of schoolmaatschappelijk werk of nouja ik hè als jeugdverpleegkundige ben ik ook verbonden met scholen dus dan doe ik dat ook wel eens. Dat is dan toch met de ouders een gesprek heb en dan samen met de IB'er bijvoorbeeld.

A: Oke, dus nog extra instanties naast de IB'er. Oke

I: Nouja de jeugdverpleegkundig, de GGD die komt op scholen hè

A: Ja

I: Dus dat is op zich in die zin wel laagdrempelig

A: Ja

I: Maatschappelijk werk is vaak alweer een stap verder hè

A: Ja

I: Dus dan euh, dan zou je nog kunnen zeggen van goh ik voorzie toch dat er meer gedoe komt, of het gaat niet goed met het kind op school, je weet wel, dat zie je dan. Dus dat je dan zegt van nou het is denk ik wel belangrijk om nog een gesprek met de ouders te hebben.

A: Ja, okee en dan in overleg met de ouders of ze dat willen.

I: Ja, nouja, soms moet het gewoon.

A: Ja

I: Ja voor het welzijn van het kind.

A: Ja, zeker. Okee, nou goed dat neem ik ook mee. En de bijbehorende handleiding, is die volgens u helemaal duidelijk?

I: Ja, ik vond hem wel heel duidelijk ja.

A: Okee, nou dat is mooi.

I: Ja het is echt de eerste stap die je.... Nouja als er verder nog niet echt heel veel problemen zijn hè dat is meer..... dat protocol toch?

A: Ja, deze. Nouja het is inderdaad wat je kunt doen.

I: Ja, nou maar dat is echt heel erg duidelijk.

A: Okee, nou dat is mooi. En, nou we hadden het net al even over de rol van externe instanties.

I: Ja

A: En of die volgens u op de juiste plek in het protocol staan. Maar u gaf net aan dat u ze misschien eerder zou inschakelen.

I: Ja, want als je het echt niet meer weet dan is het misschien al een beetje te ver gegaan.

A: Oke

I: Snap je, dat kan.

A: Ja, nee ik snap het.

I: Het hoeft niet hoor, maar het kan..... ik denk wel dat je in echtscheidingsituaties belangrijk is dat je sowieso goed contact hebt met de IB'er over de situatie.

A: Ja

I: En als het..... En wat je misschien al..... Ja dat je dus daar toch voor een deel al eerder wat samen in optrekt of dat je af en toe eens rapporteert van hoe gaat het nou. Maar als je echt denk van ja dit gaat niet goed komen of dat kind, dat euh is heel dromerig of de leerprestaties gaan achteruit, ja dan euh, dan moet je echt wel met de IB'er aan de gang ja. Maar dat is een beetje afhankelijk van de situatie.

A: Ja, ja. Nouja dat is het natuurlijk altijd.

I: Ja

A: Wat je doet, afhankelijk van de situatie.

I: Ja

A: Maargoed, eerder met een...

I: Ja, in sommige situaties want euh soms is het wel zo dat als je in de preventieve sfeer gaat zitten. Hè dan, kan je andere problemen misschien voorkomen.

A: Ja, oke. Nee dat is zo..

I: Snap je, soms zijn ouders zo bezig met zichzelf dat ze het kind wel eens vergeten.

A: Ja

I: En euh, het is ook belangrijk dat ouders wel weten, van wat doet het met het kind hè. Ja als je gaat scheiden, ja. Soms weten ouders dat ook wel, maargoed.

A: Ja, nou ja. Inderdaad eerder instanties inschakelen dat is dus een tip, nou dat is prima, daar ga ik me ook mee bezig houden. Wordt het kind volgens u op de juiste manier begeleid in dit... volgens dit stappenplan?

I: Door de leerkracht?

A: Ja, wordt er genoeg aandacht aan het kind besteed?

I: Ja, dat idee had ik wel. Dat het wel heel goed in kaart is gebracht van hoe kan je nou met het kind, hoe kan je het op individueel niveau, klasniveau Ja..

A: Oke, dus het kind wordt volgens u genoeg.... Ehhh gehoord?

I: Ja

A: Nou dat is eh..

I: Gesprekje met het kind hè

A: Ja dat is ook wel heel belangrijk.

I: Ja dat is wel goed hoor, ja. Maar soms is het ook wel euh, tenminste ja wat ik ook vertelde, soms dan schakelt school mij ook wel eens in, dat ze zeggen van goh euh.. nou weet je.... Ik ben helemaal een beetje een extern iemand.

A: Ja

I: Van goh, misschien is het goed dat je toch eens met dat kind praat want eh.

A: Gewoon echt helemaal erbuiten

I: Ja, er helemaal buiten

I: Dat kan een kind soms ook helpen om even het hart te luchten. Want de juf is wel de juf.

A: Ja

I: En die.... Ja weet je, er zit soms wel een beetje zo van die kan een heel vertrouwd figuur zijn, maar soms kan een kind ook denken van ja dat ga ik allemaal niet tegen de juf zeggen want die zegt het misschien wel weer tegen papa of mama of eh..

A: Ja, oke. Nouja dat is ook een hele goeie tip.

I: Ja

A: Mist u informatie in het stappenplan of in het protocol?

I: Nou eh, nee niet echt nee. Nee niet dat ik... eh...

A: Alle informatie staat er in?

I: Ja, voor mijn gevoel wel.

A: Nou dan heb ik nu nog een laatste vraag, heeft u verder nog aanmerkingen, opmerkingen over het stappenplan of de handleiding, waarvan u zegt, dit wil ik er nog even over zeggen, denk hier nog even aan?

I: Nou euhm... doen jullie ook rapporteren altijd? Tenminste, heb je daar nog aandacht aan besteed? Zodat je het wel ergens noteert als er...

A: Oh, nou daar heb ik helemaal niet aan gedacht. Dat is een hele goede opmerking. Inderdaad, want dat heb ik helemaal niet verwerkt in het hele protocol, nee. Het rapporteren.. op welke manier zou u het rapporteren? In een leerlingvolgsysteem of?

I: Ja, misschien, ik weet niet wat voor systemen er op scholen zijn, maar....

A: Ja

I: Of even een klein verslagje maken van.... Ik heb even een gesprek gehad met pietje of klaasje en euh, nou hoeft maar heel kort even de feiten zegmaar, zo van, dit en dit is er besproken.

A: Ja, maar dat is wel goed om te noemen, want daar heb ik zelf helemaal niet aan gedacht inderdaad. Maar dat is ehhh.. ja dat is wel belangrijk....

I: Ja want ook hè, als er later wel Nou je weet nooit hoe het gaat met scheidingen.

A: Nee

I: En dan kan je wel even zeggen van goh, maar op dat moment ging het wel of dat tijdstip was er ook wel iets aan de hand... toen of... dat is eigenlijk wel goed.... Weet je ja....

A: Dat je het even terug kan lezen.

I: Ja, dat je het even terug kan lezen ja.

A: Nou fijn, bedankt voor alle input!

I: Ja, ik zal nog eventjes kijken, omdat ik het gister globaal heb doorgelezen. Nog eventjes goed euh.....

Rapport voor de leraar.... oh, dat is ook goed, die checklist, hè van hoe ze dan....

A: Ja, dat de leerkracht weer even bewust wordt van zijn eigen handelen.

I: Ja, euh wat ook wel.... Tenminste wat ik ook nog wel eens heb, dat als je met een kind praat en die..... kijk kinderen zijn minderjarig en als ze dan heel vertrouwelijke informatie geven zo van nou van papa die slaat mij ofzo... Of nouja, dat kan hè, door stress he.

A: Ja

I: Dan euh..... tenminste wat ik doe met een kind is zeg van goh joh ik ga nu met jou in gesprek, je mag mij alles vertellen. Want jij bent daar de baas over.

A: Ja

I: Maar als er iets is waarvan ik denk van dat vind ik wel zorgelijk, dan moet ik dat met de ouders of met je ouders of met euh.... Nouja in eerste instantie met je ouders bespreken.

A: Ja

I: Snap je? Dus dat een kind wel weet van, dat je duidelijk, dat een kind niet alles gaat vertellen en dat je dan zegt van joh maar dit..... zo van vertel alles maar en achteraf zeg je, ja maar dit is zo zorgelijk.....

A: Ja, dat je dat wel even van te voren noemt.

I: Ja

A: Oke, dat is ook nog wel even goed om te weten.

I: Ja, ja want weet je dat is wel zo hè. Je bent primair ben jij de leerkracht ..

A: Ja, je hebt wel meldingsplicht.

I: Ja, je hebt ook meldingsplicht, dat sowieso ook, daarom is het ook goed om signalen bij te houden ook hè

A: Ja, oke ja.

I: Kind kan ook te laat komen of eh ja..

A: Ja even de signalen bijhouden.

I: Ja, nou je hebt dit allemaal heel mooi uitgebreid gedaan hoor..... Ja steun van familieleden..... dat is ook belangrijk hè, dat je inventariseert , ja waar kan een kind nog terecht... bij een opa of oma vaak of euh ja..

Nouja verhuizings..... adressen.... Ja.... Er veranderd veel voor kinderen hè met een echtscheiding.....

A: Ja, daarom is het ook wel belangrijk denk ik dat je het goed in kaart brengt wat er voor een kind veranderd.

I: Ja, en dat heb je wel heel duidelijk hier in aangegeven vind ik hoor.

A: Nou mooi.

I: En ook zo'n schema, van waar de kinderen zijn.

A: Ja, ook stel dat er een invalleerkracht is, dat die weet hoe dat zit met dat kind.

I: Ja heel goed en e-mailadressen en eh telefoonnummers en dat ook beide..... maar weet je wat ook wel is soms dan zeggen ouders eh dat had ik laatst ook weer een gesprek met een vader en die wilde de kinderen naar de KIES training doen. Nou en die wilde mij voor het karretje spannen, van goh geef je want ik zeg nou dat is prima, dat is fijn dat je dat wilt. Maar daar heb je ook de toestemming van de moeder voor nodig. Ja zegt ie, maar daar praat ik niet meer mee.

A: Oh.... Ja....

I: Ik zeg, ja maar jullie hebben wel informatieplicht... maar hij zegt, maar dan kan jij toch even haar bellen en dan kun jij..... Nee, sorry dat ga ik niet doen zeg ik

A: Nee

I: Nee ik zeg ik vind echt jullie zijn beide ouders van de kinderen, jullie hebben beide het gezag, ik zeg dan moet je maar via de mail doen of anders maar eh. Ik ga niet jou vrouw bellen omdat jij geen contact meer met haar wil.....

I: Maar dat is best wel lastig want je denkt van ja, voor dat kind ooh doe ik dat wel eventjes ofzo.. maar dan.... Snap je wat ik bedoel?

A: ja, ja zeker

I: Dat is wel een valkuil hoor, wat ik zelf ook wel eens, van ooh dan doe ik het wel.

A: Ja, ja je moet wel een professionele houding aanhouden.

I: Ja en ouders constant erop wijzen van zij hebben informatieplicht naar elkaar toe.

A: Dat is ook een goeie inderdaad, extra benadrukken.

I: Ja

A: Nou, maar fijn dankjewel.

I: Heb je zo wel voldoende feedback gehad?

A: Ja zeker, hartstikke fijn.

I: Ja weetje, ik vind het er gewoon goed uit zien hoor.

A: Nou dat is mooi om te horen.

Groepsinterview met de leerkrachten en de locatieleider van OBS de Posthoorn

Legenda:

Ontwerp voldoet aan ontwerpeisen

Positieve punten

Aanpassingen voor het protocol

A: Jullie hebben van mij het protocol echtscheiding, kind en school ontvangen, met de bijbehorende handleiding. Wat was de eerste indruk die het opwekte bij jullie?

G: Overzichtelijk. Goed dat het nu allemaal bij elkaar staat. Het zijn wel vaak dingen die wij wel al weten.

A: Ja

G: Die we ook wel doen. Maar mooi dat er nu een document ligt.

A: Okee, verder nog andere indrukken.... Opmerkingen?

I: Ik vond de vraagstelling wel erg diepgaand. Dat er veel dingen werden gevraagd.

A: De vraagstelling in het stappenplan of ..

I: In dat document.

A: Euhm... Je bedoelt bij de bijlages?

I: Ja

A: Oke, dat het erg veel informatie....

I: Dat de ouders veel informatie moesten geven. Dan denk ik, dat zijn ook wel dingen die privé zijn. En ik vond wel dat er heel veel gevraagd werd. Dan denk ik, ik weet niet of ouders dat wel willen.... kwijt willen.

R: En ik denk ook dat het vooral verschillend is, want je hebt een scheiding en je hebt een scheiding natuurlijk. En daarin zijn bepaalde dingen misschien niet nodig. Of juist.....

A: Dat je een keuze maakt in welk formulier je wel of niet laat invullen door de ouders.

R: Ja

I: Ja

A: Dat dat misschien een betere oplossing is.

V: Ik vind het juist wel goed dat er veel gevraagd wordt. Omdat je alles juist zo duidelijk mogelijk wilt hebben om het kind te helpen. Ik denk juist dat dat wel goed is.

I: Ik denk dat sommige ouders niet alles kwijt willen.

G: Nee, nou ja. Dat is hun recht.

I: Ja

A: Ja, dan kun je gewoon een keuze maken. En als jij bij die ouders het idee hebt dat ze wel.... dat je wel veel formulieren laat invullen. Als ouders zeggen van, ja dat wil ik niet. Dan houdt het ook op.

I: Ja, dat ze daar vrij in zijn.

A: Ja.

R: Als je denkt er is zorg. Dan is het goed om daar echt op in te gaan. Maar als je denkt ze gaan heel...

I: Het gaat goed.

A: Dan zou je niet extra... oke..

Ri: Waar komt dit uit?

A: Deze heb ik zelf gemaakt, dit stappenplan. En de formulieren die I net bedoelde die komen uit een boek: Echtscheiding en school. Daar komen die formulieren uit. Die heb ik daar gewoon letterlijk uit overgenomen.

A: Is het stappenplan volgens jullie bruikbaar in de praktijk? Hanteerbaar?

S: Ik denk dat je heel veel dingen als leerkracht al doet, maar doordat je ze nu helder in een stappenplan op papier hebt staan. Dat je zeker weet dat je ze ook allemaal genomen hebt, dat je niet iets vergeet. Ik denk dat dat heel handig is.

A: Oke, en alle acties, handelingen worden op deze manier ook uitgevoerd, als je het stap voor stap hebt. En niet makkelijker een stap overslaat als je het in je hoofd hebt.

Ri: Ik weet niet, ik zit er heel dubbel in. Dat komt natuurlijk door mijn eigen thuissituatie.

A: Ja

Ri: Maar ik proef bij heel veel vragen en opmerkingen en formuleringen ook dat het niet echt uit de praktijk wordt geput. Dus sommige dingen zijn geschreven door iemand die het niet zelf heeft meegemaakt denk ik. En het stapje 'houd een gesprekje met het kind' denk ik dat je eerst heel goed moet bedenken als leerkracht of dat kind daar wel misschien behoefte aan heeft. Een school is ook een situatie waar een kind misschien wel helemaal niet wil praten over de scheiding en alles wat daar... Ik vind dat je.....

A: Oke

Ri: Niet automatisch stap 5 zou moeten...

A: Soms denk je ook van laat het hele gesprek maar achterwege, dat je het er niet over hebt met het kind?

R: Maar dat is misschien wat ik zei, dat je moet kijken hoe je het moet aanvoelen daarin.

Ri: Juist

R: Of het kind het nodig heeft.

S: Maar hoe bepaal je dan of dat kind daar wel of geen behoefte aan heeft.

R: Ja dat is lastig.

S: En ik vind dat je het altijd kunt vragen. Je hoeft niet direct een hele scherpe vraag te stellen over de thuissituatie of over de scheiding zelf. Maar ik denk wel dat je als leerkracht moet laten weten dat je er voor een kind bent.

I: Ja

S: Op het moment dat

I: En dat je het ook weet.

S: En dat is in mijn optiek ook een gesprekje voeren. Zonder dat je direct daar wats.....

Ri: Ja, nee maar precies. En dat mis ik hier wel in dit stuk.

G: Je hoeft het niet zo zwaar te maken, nee. Als het kind heel terughoudend is en het liever niet wil....

Ri: M gaat morgen naar school en K gaat hem even deze en deze vragen stellen.....

S: Maar dat is misschien iets in de formulering waarin jij zegt dat je het ook wat meer moet aanvoelen.

I: Dat je naar het kind moet kijken.

S: Ja, dat het niet verplicht is om elk kind de zelfde vragen te stellen.

A: Nee, klopt.

G: En ouders moeten op de hoogte worden gebracht dat dit gaat gebeuren, dat er een gesprekje kan plaatsvinden en als ouders zeggen nee dat mag niet. Dan kan dat ook niet.

A: Nee, oke. Maar met een gesprek bedoel ik ook niet persé een gesprek over.... Maar het kan ook heel kort zijn van, hoe gaat het met je?

I: Ja

A: Of..... en als een kind daar heel kort op reageert dan kun je misschien ook denken van nou oke hij heeft er geen behoefte aan, dan is het nu klaar. En als een kind dan wel zijn verhaal kwijt wil, dan heeft hij wel de mogelijkheid om dat te doen. Zonder dat hij eerst de stap naar de leerkracht moet zetten.

R: Ja, maargoed dat doe je natuurlijk ook al ook al is een kind niet in een scheiding...

A: Ja, ja

I: En soms is het ook al genoeg dat een kind weet, dat jij zelf als leerkracht weet hoe de thuissituatie is.

A: Ja.

I: Dat merk ik ook wel bij.....

S: Maar dat schat je dan zelf in.

I: Ja.

S: Ik denk dat het wel goed is dat er iets op papier staat. Voor wat je zou kunnen vragen. Hoe je er mee om zou kunnen gaan.

A: Oke, dank je wel.

Ri: Je miste trouwens ook een stukje over kinderen van 4 tot 6 jaar. Je begon met te vermelden vanaf 6 jaar.

A: Oh, nou dan is dat stukje eruit gevallen, want dat hoort er wel in.

I: Ja dat was mij ook opgevallen.

A: Oh, goeie, dan zal ik die er nog weer even bijvoegen, want die staat wel in mijn onderzoek. Maar die heb ik dan niet hierin gezet...

A: En denken jullie dat alle leerkrachten, als ze dit stappenplan voor zich krijgen, ermee willen werken.

R: Ja

V: Ja

S: Ja, ik zou niet weten waarom niet.

G: Nee.

A: Het is gewoon duidelijk en overzichtelijk?

I: Ja

A: Oke, en ook de handleiding die er bij zit, die is duidelijk en vanzelfsprekend?

Ri: Ik vond van wel.

V: Ik ook.

A: Ik heb er ook voor gekozen om per stap in de handleiding die toelichting te geven zodat het ook duidelijk is wat je per stap moet doen. Of nouja, moet doen, kunt doen.

I: Ja.

G: Nou dat lijkt me duidelijk. Toch?

S: Ja

A: En ook de rol van de externe instanties en IB'er, staan die volgens jullie op de juiste plek?

G: Ja, de vertrouwensband is altijd leerkracht-kind. En kom je er dan niet verder uit, ja dan kun je met je intern begeleider om tafel. Maar in eerste instantie is het een zaak van groepsleerkracht-kind.

S: En van uiteindelijk ook de intern begeleider, want de intern begeleider hoort wel te weten wanneer ouders gaan scheiden.

G: Ja

S: Want dat is wel van belang, nouja, voor de zorg die een leerkracht moet bieden. Dus het is wel fijn dat de intern begeleider op de hoogte is van wat er speelt. Maar ik denk dat dat schoolbreed eigenlijk zo is.

G: Ja

Am: Het hele team.

I: Ja

A: Oke, euhm en wordt het kind volgens jullie dan op de juiste manier behandeld.

Am: Door ons?

A: Ja, volgens het stappen plan.

Am: Oh zo.

R: Ja dat is wel het belangrijkste natuurlijk, dat je aandacht hebt voor het kind. En dat staat hier nu in.

A: Oke, en ook..... Missen jullie informatie? Heb je zoiets van, ik mis iets.... Of in het stappenplan. Of in het protocol?

Ri: Ik mis.. slaapproblemen. In de opsomming van de gevolgen van scheiding.

A: Oke

Ri: Dat kan ook op invloed van de leerprestaties zijn..

A: Ja

R: En het in gesprek met ouders, is natuurlijk ook wel een lastige als beide ouders niet meer goed met elkaar kunnen.

A: Ja, ja dat heb ik in mijn onderzoek ook inderdaad, als er echt een vechtscheiding aan de hand is. En ouders kunnen totaal niet meer met elkaar overweg.

R: Nee

A: Dan wordt dat natuurlijk wel lastig.

Ri: Dat zou je misschien wel kunnen opnemen, een stukje juridisch.... Of hoe zeg je dat... waar je als leerkracht.. Wat is jou positie.

G: Dat staat in het veiligheidsprotocol.

Ri: Maar ik weet niet of ze dat hier meenemen.

S: Maar op zich is het heel goed om je als school neutraal op te stellen. Dat is onze functie namelijk. En ik denk dat dat hier wel in thuis hoort. Ik kan me wel voorstellen, ookal staat het misschien ergens anders.... Dat het goed is.....

A: Om dat hier even te noemen.

G: Ja er zijn wettelijke eisen aan hoe om te gaan met ouders van gescheiden.....

A: Op de site van bijeen vond ik ook een protocol die daar over ging.

G: Ja, maar er is net een nieuwe uitgekomen, en die staat in dat veiligheidsprotocol.

A: Oke, dan zal ik dat even doornemen en toevoegen.

G: In eerste instantie is het zo dat degene die de ouderlijke macht heeft verplicht wordt om het naar de andere partner mede te delen. Daar moet je altijd vanuit gaan. Als jij het idee hebt dat het niet zo is of het wordt aangegeven dat het niet zo is..

S: Informatie van uit school bedoel je?

G: Ja, dan heb je de plicht om twee tijden op tien minuten gesprekken te plannen.

A: Oke

G: Dat moet zelfs.

A: Goed, dat is dan nog wel even handig om erin te zetten. Want ik had inderdaad juist die dingen er een beetje uitgelaten. Omdat ik wist dat er ook een protocol over was die daar al over ging. Dacht ik, ja misschien is dat dubbelop. Maar misschien kan ik dan verwijzen.

Ri: Ja naar de website.

S: Of misschien even beknopt...

A: Even een kort stukje.

A: Nou de laatste eigenlijk, of jullie nog verder op- of aanmerkingen, tips. Iets wat je er nog even over kwijt wilt?

Ri: Nouja, misschien toch, weetje een scheiding is iets wat thuis gebeurt. Er zijn natuurlijk wel meer dingen die thuis gebeuren. Maar dat de schoolsituatie daar een losse situatie van is.

R: Dat dat veilig blijft en is.

A: Omdat er thuis veel verandert, dat er gewoon wel die stabiele veilige basis houdt.

I: Ja

A: Ja, dat vind ik ook heel belangrijk. Het is ook een vertrouwelijke omgeving voor het kind, de school

S: En een normale omgeving

A: Ja

S: Want alles in de andere omgeving verandert al.

A: Ja precies.

S: Het is belangrijk dat je gewoon normaal doet.

Ri: Ja

A: Ja

R: Ja

A: Nou bedankt voor jullie input.

BIJLAGE 11 - RESULTATEN

Ontwerp voldoet aan ontwerpeisen

Intern begeleider Sanne

2. **A:** Denkt u ook dat alle leerkrachten er zo mee kunnen werken.... Is het een duidelijk protocol? **S:** Ja ik denk dat het heel overzichtelijk is. Ik denk eigenlijk dat heel veel leerkrachten wel op deze manier al werken. Alleen doordat je het zo schematisch in een stappenplan hebt staan, weet je zeker dat elke leerkracht ook alle stappen onderneemt. Zeker de stappen met euhm.... die euhhh... afspraken die de leerkracht maakt met de ouders. Dat stukje, denk ik dat je op deze manier ... nouja beter overzicht hebt wat je moet doen.
3. **A:** Oke, ik heb ook de ontwerpeisen meegestuurd, voldoet het ontwerp volgens u aan de ontwerpeisen? **S:** Ja, ja want ik heb aangegeven dat ik een gestructureerd protocol wil. Waarin euh leerkrachten goed overzichtelijk kunnen zien hoe ze moeten handelen als ze het niet meer weten.
4. **A:** En komt ook in het protocol goed naar voren euh.. dat de leerkracht eerst de situatie moet onderzoeken.. hoe het ervoor staat. **S:** Euhm, ja want dat is stap 1.
5. **A:** Oke, duidelijk.. en ook dat de leerkracht het kind voldoende stabiele basis geeft op school? **S:** Ja, ik denk dat dat juist goed... ik weet niet zozeer of dat echt in het stappenplan zit. Maar het protocol had ik helemaal doorgelezen. Dat daar de stappen worden toegelicht, daar staat wel de euhh.. de noodzaak in van het veilige gevoel geven en de rol van de leerkracht daarin. Dus ik denk dat dat goed omschreven staat.
6. **A:** Oke. Euhm. Wordt het kind volgens u op de juiste manier behandeld, euh, volgens dit stappenplan? **S:** Ja, ja ik vind.. euh.. het past heel goed in ieder geval bij onze school. Puur omdat je echt op het niveau van het kind gaat zitten. En met de kinderen in gesprek gaat. **A:** Ja **S:** Dus ja ik denk dat dat heel goed erin staat. **A:** Oke, nouja mooi. Ook de stabiele basis en dat het kind wordt gehoord is allemaal voldoende? **S:** Ja dat, ja. Maar goed dat is natuurlijk wel het ligt aan de kwaliteit van de leerkracht.

Ietje van den Burg

1. **A:** Ja dit zijn de ontwerpeisen waaraan dit protocol moet voldoen. **I:** Ja, Ja nou dat klopt, dit klopt, ja dit zie ik in het protocol terug. Nou dat klopt ook, euh, ja dat is ook goed hè, die stabiele basis, dat is wel belangrijk omdat dat, wat je ook aangaf hè thuis veranderd er zoveel en dan is het daar gewoon op school stabiel. Ja dat klopt, als dit de ontwerpeisen zijn dan klopt het wel met wat ik hier in terug vind. **A:** Oke, dus het protocol geeft volgens u goed aan hoe de leerkracht moet handelen? **I:** Ja, ja **A:** En die geeft ook goed aan dat de leerkracht eerst de situatie van het kind in beeld moet brengen. **I:** Ja, ja dat eh dat ja dat is, maarja weetje dat is wel goed om dat in de picture te hebben.
2. **A:** Euhm, in het protocol wordt ook euh stimuleert het protocol ook om het kind een stabiele basis te geven volgens u? **I:** Euh, stabiele basis op school hè? **A:** Ja, op school **I:** Ja, dat is euh **A:** Oke **I:** Even kijken hoor, had ik dat, oh nee, dat had ik wel ergens gelezen inderdaad ja. **A:** Ja, ja **I:** Dat het belangrijk is hè, school is een stabiele basis en euh en euh ja, thuis gebeurt natuurlijk vanalles. **A:** En ook dat het kind, dat de leerkracht het kind probeert te begrijpen, komt dat ook voldoende uit het protocol? **I:** Ja, volgens mij wel, dat heb ik inderdaad ook wel hier gelezen. Ja hier staat wel wat je kan doen, klassenklimate, gesprekjes toch hè, tekenen.
3. **A:** Oke, is het stappenplan volgens u ook bruikbaar in de praktijk? Voor leerkrachten? **I:** Euh nou, dat idee had ik wel ja. Ja ik denk, nou dat is wel euh. **A:** Als u dit als leerkracht voorgeschoteld krijgt dan... **I:** Ja **A:** Dan denkt u wel, hier kan ik wat mee? **I:** Ja, ik denk wel dat ik hier wat mee kan ja.
4. **A:** Euhm, denkt u dat de leerkracht op basis van het stappenplan de aanbevolen acties kan uitvoeren? **I:** Ja volgens mij wel. Ja je gaat wel kijken weer naar hè naar het protocol en dan kan je het nog even doorlezen. Maar euhm er staat wel duidelijk de stappen in beschreven wat je kan doen. **A:** En geeft de handleiding ook voldoende richting om de juiste acties uit te voeren? **I:** Ja volgens mij wel, wat ik zo door heb gelezen, nou was het wel compleet zegmaar.

5. **A:** Wordt het kind volgens u op de juiste manier begeleid in dit... volgens dit stappenplan? **I:** Door de leerkracht? **A:** Ja, wordt er genoeg aandacht aan het kind besteed? **I:** Ja, dat idee had ik wel. Dat het wel heel goed in kaart is gebracht van hoe kan je nou met het kind, hoe kan je het op individueel niveau, klasniveau Ja. **A:** Oke, dus het kind wordt volgens u genoeg.... Ehhh gehoord? **I:** Ja

Groepsinterview

1. **A:** Is het stappenplan volgens jullie bruikbaar in de praktijk? Hanteerbaar? **S:** Ik denk dat je heel veel dingen als leerkracht al doet, maar doordat je ze nu helder in een stappenplan op papier hebt staan. Dat je zeker weet dat je ze ook allemaal genomen hebt, dat je niet iets vergeet. Ik denk dat dat heel handig is.
2. **A:** Oke, euhm en wordt het kind volgens jullie dan op de juiste manier behandeld. **Am:** Door ons? **A:** Ja, volgens het stappen plan. **Am:** Oh zo. **R:** Ja dat is wel het belangrijkste natuurlijk, dat je aandacht hebt voor het kind. En dat staat hier nu in.

Positieve punten

Intern begeleider Sanne

1. **S:** Ik vond het er wel professioneel uitzien en ik vond het heel praktisch.
2. **S:** Euhm, je vroeg ook nog hoe ik euh.. wat ik vond of er ook dingen waren die anders moesten toch? **A:** Ja, waarvan je denkt dat is niet zo handig misschien of dat heeft geen meerwaarde. **S:** Nee, dat heb ik eigenlijk tot nu toe niet.
3. **A:** Ook de bijbehorende handleiding vind je duidelijk en overzichtelijk? **S:** Ja, die euh, ja. Die heb ik juist goed doorgelezen en daar vond ik heel duidelijk in naar voren komen hoe je met het stappenplan moet werken en wat je doet als je niet met een bepaalde stap vooruit kunt.
4. **A:** Oke, en volgens u als IB'er. Staat de IB'er op het juiste plekje in het protocol volgens u? **S:** Volgens mij wel.
5. **A:** Staat volgens u alle informatie in het stappenplan en in de handleiding die van toepassing is? Mis je informatie? **S:** Nee, ik mis geen informatie. Nee. Ja, nou nee. Volgens mij niet want je hebt ik dacht bij elke stap duidelijk verwoord waar het over gaat. En ik denk euhm... nou je hebt ook genoemd waar je de informatie vandaan hebt dus als iemand niet weet hoe het precies moet of daar meer informatie over wil, dan kan die de bijbehorende literatuur opzoeken. Ik denk dat dat heel positief is.
6. **S:** Maar niet qua inhoud. **A:** Oke, de inhoud is dus goed, dat is fijn.

Jeugdverpleegkundige letje van den Burg

1. **A:** Wat was uw eerste indruk? **I:** Nou ik dacht, dat ziet er wel goed uit, ja gewoon gedegen en euh onderbouwt ook. Dus ja ik denk dat is wel een mooi protocol om te gebruiken op de basisschool. **A:** Het was ook echt overzichtelijk, voor u, toen u het voor het eerst zag. **I:** Ja, ja klopt ja. Tenminste dat stroomdiagram dat vind ik heel overzichtelijk hè.
2. **A:** En denkt u dat elke leerkracht op de school, elke leerkracht, dat u zegt, van hier heeft u het protocol, dat het werkbaar is? **I:** Nou volgens mij heb je er wel echt wat aan ja.
3. **A:** Hier staat ook een website met boekjes, die je kunt gebruiken. **I:** Nou helemaal super, hartstikke goed, ja.
4. **A:** Ja, zeker. Okee, nou goed dat neem ik ook mee. En de bijbehorende handleiding, is die volgens u helemaal duidelijk? **I:** Ja, ik vond hem wel heel duidelijk ja.
5. **A:** Mist u informatie in het stappenplan of in het protocol? **I:** Nou eh, nee niet echt nee. Nee niet dat ik... eh... **A:** Alle informatie staat er in? **I:** Ja, voor mijn gevoel wel.
6. **A:** Ja, daarom is het ook wel belangrijk denk ik dat je het goed in kaart brengt wat er voor een kind veranderd. **I:** Ja, en dat heb je wel heel duidelijk hier in aangegeven vind ik hoor. **A:** Nou mooi. **I:** En

ook zo'n schema, van waar de kinderen zijn. **A:** Ja, ook stel dat er een invalleerkracht is, dat die weet hoe dat zit met dat kind. **I:** Ja heel goed en e-mailadressen en eh telefoonnummers en dat ook beide... **I:** Ja weetje, ik vind het er gewoon goed uit zien hoor.

Groepsinterview

1. **G:** Overzichtelijk. Goed dat het nu allemaal bij elkaar staat. Het zijn wel vaak dingen die wij wel al weten. **A:** Ja **G:** Die we ook wel doen. Maar mooi dat er nu een document ligt.
2. **V:** Ik vind het juist wel goed dat er veel gevraagd wordt. Omdat je alles juist zo duidelijk mogelijk wilt hebben om het kind te helpen. Ik denk juist dat dat wel goed is.
3. **S:** En ik vind dat je het altijd kunt vragen. Je hoeft niet direct een hele scherpe vraag te stellen over de thuissituatie of over de scheiding zelf. Maar ik denk wel dat je als leerkracht moet laten weten dat je er voor een kind bent. **S:** En dat is in mijn optiek ook een gesprekje voeren. Zonder dat je direct daar wats..... **G:** Je hoeft het niet zo zwaar te maken, nee. Als het kind heel terughoudend is en het liever niet wil....
4. **A:** En denken jullie dat alle leerkrachten, als ze dit stappenplan voor zich krijgen, ermee willen werken. **R:** Ja **V:** Ja **S:** Ja, ik zou niet weten waarom niet. **G:** Nee. **A:** Het is gewoon duidelijk en overzichtelijk? **I:** Ja **A:** Oke, en ook de handleiding die er bij zit, die is duidelijk en vanzelfsprekend? **Ri:** Ik vond van wel. **V:** Ik ook.

Aanpassingen in het protocol/stappenplan

Intern begeleider Sanne

1. **S:** Euhm, alleen denk ik dat je in sommige dingen nog even je formulering moet aanpassen. **A:** En bedoel je dan in het stappenplan of in het protocol? **S:** Euhm, beide. Soms in kleine stukjes. **A:** Oke. **S:** Ik zou het woordje 'je' eruit halen. **A:** Ja, precies. **S:** En, hier ook want als je 'voer een gesprekje met het kind' dat is voor het kind..... een gesprek is iets anders dan een gesprekje. **A:** Als een gesprekje, ja. **S:** Dus dat soort dingetjes.

Jeugdverpleegkundige Ietje van den Burg

1. **I:** Ja, maar gaf jij nou ook aan dat ze dan wel een gesprek met de ouders moeten hebben. **A:** Ja deze twee, stap twee en drie in het protocol die zijn in combinatie met een gesprek met de ouders. **I:** Ja **A:** Dus de actuele gezinssituatie in kaart brengen en de eventuele problemen van het kind in kaart brengen. **I:** Ja, maar nou heb ik nog wel even een vraag daarover. **A:** Ja. **I:** Kijk als het begin is, als een kind net hoort dat de ouders gaan scheiden. **A:** Ja. **I:** Dan is het nog best wel een best wel een beetje shocking. **A:** Ja. **I:** Nouja snap je. **A:** Ja snap ik. **I:** En ook hoe het allemaal in de praktijk eruit gaat zien, daar gaan wel een paar maanden overheen. **A:** Ja. **I:** Dus dan heb je, ja je kan wel in die zin wel een gesprekje hebben met de ouders, van goh hoe gaan jullie het nu voorlopig op pakken. **A:** Ja **I:** Hè maar de euh zegmaar de echte echtscheiding erdoor is dan pas weet je waar het kind dan verblijft zegmaar. **A:** Ja, dus raad u aan om meteen in gesprek te gaan of hier nog even mee te wachten of eerst in gesprek te gaan en later nog een keer? **I:** Nou, ik denk eerst misschien wel even een kort euhm, nouja sowieso met het kind als ie dat verteld, nouja dan moet je er even aandacht aan besteden. **A:** Ja, zegt u dan van nou misschien kun je dan over een half jaar of een paar maanden nog eens met de ouders in gesprek gaan over hoe het nu gaat? **I:** Ja, dat zou ik wel doen ja. **A:** Okee, gewoon dat nog een keer terug laten komen. **A:** Dus misschien deze stapjes met euh de problemen van het kind in kaart brengen en de actuele gezinssituatie, deze kan ik het kort, maar die iets verder opschuiven. **I:** Ja dus wel de stap erbij zetten, wel het kind in de gaten houden, en euhm hulp vragen, of de zorgen die je hebt mogelijk euh **A:** Uitspreken.. Later misschien nog een keer terug laten komen.
2. **A:** Oke, nou fijn. Euhm, heeft u.... is u een struikblok opgevallen in het protocol? Waarvan je zegt nou..... **I:** Euhm, nou ik denk wel, kijk als leerkracht ben je primair met het onderwijs bezig hè. **A:** Ja **I:** Natuurlijk draag je zorg voor het welzijn van het kind. **A:** Ja. **I:** Wat ik wel eens in de praktijk zie, is dat

dat leerkrachten het wat teveel op zich nemen. Dus euhm ik denk wel dat je ervoor moet waken dat het een valkuil kan zijn voor een leerkracht dat je er teveel mee bezig gaat en wat ik ook wel zie is dat, kijk er komt die ene ouder bij je met haar verhaal en de andere ouder ook. **A:** Ja. **I:** En dat je er niet tussen in komt te staan. **I:** Ja, en dan heb je... misschien kan je dan ook nog euh als je denkt van nou ik voorzie toch problemen of gedoe met die ouders, of het loopt allemaal niet lekker. Dus wat ik de vorige ook al zei, dan zal je of schoolmaatschappelijk werk of nouja ik hè als jeugdverpleegkundige ben ik ook verbonden met scholen dus dan doe ik dat ook wel eens. Dat is dan toch met de ouders een gesprek heb en dan samen met de IB'er bijvoorbeeld. **A:** Oke, dus nog extra instanties naast de IB'er. **A:** Oke. **I:** Nouja de jeugdverpleegkundig, de GGD die komt op scholen hè.

3. **A:** Nou dan heb ik nu nog een laatste vraag, heeft u verder nog aanmerkingen, opmerkingen over het stappenplan of de handleiding, waarvan u zegt, dit wil ik er nog even over zeggen, denk hier nog even aan? **I:** Nou euhm... doen jullie ook rapporteren altijd? Tenminste, heb je daar nog aandacht aan besteed? Zodat je het wel ergens noteert als er...

Groepsinterview

1. **I:** Ik vond de vraagstelling wel erg diepgaand. Dat er veel dingen werden gevraagd. **I:** Dat de ouders veel informatie moesten geven. Dan denk ik, dat zijn ook wel dingen die privé zijn. En ik vond wel dat er heel veel gevraagd werd. Dan denk ik, ik weet niet of ouders dat wel willen.... kwijt willen. **R:** En ik denk ook dat het vooral verschillend is, want je hebt een scheiding en je hebt een scheiding natuurlijk. En daarin zijn bepaalde dingen misschien niet nodig. Of juist.... **A:** Dat je een keuze maakt in welk formulier je wel of niet laat invullen door de ouders. **R:** Ja. **I:** Ja. **I:** Ik denk dat sommige ouders niet alles kwijt willen. **A:** Ja, dan kun je gewoon een keuze maken. En als jij bij die ouders het idee hebt dat ze wel.... dat je wel veel formulieren laat invullen. Als ouders zeggen van, ja dat wil ik niet. Dan houdt het ook op. **I:** Ja, dat ze daar vrij in zijn. **A:** Ja.
2. **Ri:** Maar ik proef bij heel veel vragen en opmerkingen en formuleringen ook dat het niet echt uit de praktijk wordt geput. Dus sommige dingen zijn geschreven door iemand die het niet zelf heeft meegemaakt denk ik. En het stapje 'houd een gesprekje met het kind' denk ik dat je eerst heel goed moet bedenken als leerkracht of dat kind daar wel misschien behoefte aan heeft. Een school is ook een situatie waar een kind misschien wel helemaal niet wil praten over de scheiding en alles wat daar... Ik vind dat je..... **Ri:** Niet automatisch stap 5 zou moeten... **A:** Soms denk je ook van laat het hele gesprek maar achterwege, dat je het er niet over hebt met het kind? **R:** Maar dat is misschien wat ik zei, dat je moet kijken hoe je het moet aanvoelen daarin. **Ri:** Juist **R:** Of het kind het nodig heeft. **S:** Maar dat is misschien iets in de formulering waarin jij zegt dat je het ook wat meer moet aanvoelen.
3. **Ri:** Je miste trouwens ook een stukje over kinderen van 4 tot 6 jaar. Je begon met te vermelden vanaf 6 jaar.
4. **A:** Oke, en ook..... Missen jullie informatie? Heb je zoiets van, ik mis iets.... Of in het stappenplan. Of in het protocol? **Ri:** Ik mis.. slaapproblemen. In de opsomming van de gevolgen van scheiding. **R:** En het in gesprek met ouders, is natuurlijk ook wel een lastige als beide ouders niet meer goed met elkaar kunnen. **Ri:** Dat zou je misschien wel kunnen opnemen, een stukje juridisch.... Of hoe zeg je dat... waar je als leerkracht.. Wat is jou positie. **A:** Goed, dat is dan nog wel even handig om erin te zetten. Want ik had inderdaad juist die dingen er een beetje uitgelaten. Omdat ik wist dat er ook een protocol over was die daar al over ging. Dacht ik, ja misschien is dat dubbelop. Maar misschien kan ik dan verwijzen. **Ri:** Ja naar de website. **S:** Of misschien even beknopt...

BIJLAGE 12 - PROCESVERSLAG

ORIËNTEREN

Tijdens de oriëntatiefase waar in begin november mee ben gestart, ben ik gaan zoeken naar actuele informatie over een scheiding met betrekking tot kinderen. Hiervoor heb ik verschillende nieuwssites gebruikt. Daarnaast ben ik met intern begeleider en directrice van OBS de Posthoorn in gesprek gegaan om te peilen of dit onderwerp ook op deze school speelt. De intern begeleider gaf aan dat ze op zoek waren naar een soort protocol of stappenplan om leerkrachten te begeleiden die met deze situatie te maken krijgen. Daarna ben ik me gaan oriënteren op soorten protocollen die op dit vlak al aanwezig zijn binnen de school en binnen andere scholen. Door op deze manier te werk te gaan heb ik inzicht gekregen in het onderwerp. Daarnaast heb ik ook inzicht gekregen in hoe het ontwerp er wel of niet uit moet zien. Hierbij heb ik ook begeleiding gekregen van Stef Sprong vanuit Stenden Hogeschool. Stef bracht me ook verschillende inzichten over het ontwerp. Hij gaf aan dat het slim was om het beste uit verschillende protocollen te halen en te onderbouwen waarom ik het juist op deze manier heb ontworpen. Dit was voor mij een ontzettend leerzame fase. Zelf wist ik weinig over het onderwerp en ik vond het erg interessant om te lezen welke effecten een scheiding kan hebben op een kind. Ook ik was me er niet bewust van dat een scheiding zo'n enorme invloed kan hebben op een kind. Tijdens het lezen werd het me steeds meer duidelijk dat er nodig aandacht moest worden besteed aan dit onderwerp in het onderwijs.

RICHTEN

Tijdens de richtingsfase moest de onderzoeksvraag geformuleerd worden. Hier had ik moeite mee, ik liep vast doordat ik een ontwerponderzoek wilde doen en niet precies wist wat nu de volgorde van onderzoek doen was. Door hierover in gesprek te gaan met Stef Sprong kon ik weer verder, hij hielp me met het opstellen van een goede onderzoeksvraag en de hierbij behorende deelvragen. Doordat deze vragen nu duidelijk op papier stonden kon ik verder met de literatuurstudie. Er was gelukkig erg veel informatie over dit onderwerp te vinden, dat liep me ontzettend tijdens het doen van de literatuurstudie. Tijdens deze literatuurstudie heb ik veel geleerd. Verschillende wetenschappers en deskundigen hebben in hun boeken en video's verteld hoe belangrijk de rol van een leerkracht is wanneer een kind te maken krijgt met een scheiding. Het onderwerp sprak me echt aan, ondanks dat ik zelf geen ervaring heb met een scheiding. Naast literatuurstudie heb ik ook gesproken met een deskundige, letje van der Brug. Letje werkt bij stichting KIES en is jeugdverpleegkundige. Het was een leerzaam gesprek, doordat zij veel te maken heeft met kinderen die in een scheidingssituatie zitten, kon ze me uit eigen ervaring antwoorden geven op de vragen die ik had. De literatuurstudie naar het ontwerpen van een protocol vond ik lastiger. In het begin was hier weinig over te vinden en liep ik weer vast. Na een gesprek met Stef, die me vertelde dat ik het protocol moest ontwerpen zoals ik dacht dat het moest, kon ik weer verder.

PLANNEN

Tijdens deze fase moest ik bedenken hoe ik het ontwerp aan de praktijk zou gaan testen. Dit had ik vrij snel in beeld voor mezelf. Ik wilde het aan een deskundige testen en aan leerkrachten. Ik heb er dus voor gekozen om het ontwerp te testen aan letje van der Brug, de jeugdverpleegkundige en aan S. L., de intern begeleider van OBS de Posthoorn, beide in een individueel interview. Daarnaast wil ik het aan alle leerkrachten van OBS de Posthoorn testen. Dit doe ik doormiddel van een groepsinterview dat plaats vindt tijdens een teamvergadering. Ik stuur het ontwerp twee weken van te voren op naar alle leerkrachten zodat ze zich kunnen verdiepen in het ontwerp en hun mening erover kunnen vormen. Ik heb ervoor gekozen om alle interviews in februari te plannen, zodat ik daarna nog ruim de tijd heb om het ontwerp eventueel aan te passen. De verschillende manieren om het ontwerp te testen heb ik besproken met Stef en hij gaf aan dat dit een geschikte manier was om het ontwerp te testen in de praktijk. Deze fase gaf weinig knelpunten en was voor mij erg helder.

ONTWERPEN

De ontwerpfase vond ik naast heel leerzaam ook een erg leuke fase. Het ontwerpen van een stappenplan was een uitdaging. Ik ben namelijk helemaal niet handig met computers, maar na een leuk eerste opzetje van het stappenplan heb ik een vriendin (Carlijn Brink) gevraagd, die vormgeving heeft gestudeerd. Zij kon me helpen om het stappenplan een professionele uitstraling te geven. Bij het stappenplan heb ik een handleiding geschreven waardoor het duidelijk is welke handeling moet worden uitgevoerd en waarom. Ik vond het nog wel even lastig wat ik nou wel en niet in de handleiding moest zetten. De handleiding moest kort en bondig blijven, maar wel genoeg informatie bevatten om de leerkracht te instrueren. Ik heb er daardoor voor gekozen om een literatuurlijst bij de handleiding te voegen zodat leerkrachten eventueel extra informatie kunnen vinden in een van deze boeken. Het eerste ontwerp van het stappenplan heb ik tijdens mijn gesprek met Ietje van der Brug ook aan haar laten zien. Ze gaf aan dat het een duidelijk stappenplan was en dat het vooral duidelijk moest zijn voor de leerkracht dat hij met het kind in gesprek blijft. Dit heb ik dus nog extra benadrukt in het stappenplan. Al met al was dit ook een zeer leerzame fase, ook omdat ik nog niet eerder ontwerponderzoek had gedaan. Het was hierdoor in het begin even zoeken, maar toen alles duidelijk was, kon ik weer enthousiast aan de slag.

VERZAMELEN

De interviews die ik heb gehouden verliepen goed. De interviews met de beide deskundige Sanne en Ietje van den Burg liepen waren eigenlijk heel verschillend. Mevrouw van den Burg gaf aan dat ze het heel belangrijk vindt om op tijd externe instanties in te schakelen terwijl Sanne het vooral belangrijk vond om te kijken of het binnen de school op te lossen was. Dit was van beide deskundigen een andere invalshoek en dat zet je aan het denken. Ook de leerkrachten gaven tijdens het groepsinterview aan dat ze het belangrijk vinden om het zo lang mogelijk 'normaal' te houden op school voor het kind. Ook waren er twee leerkrachten bij het interview aanwezig die zelf in een scheiding zitten, één van deze twee leerkrachten gaf duidelijk haar mening over een aantal stappen in het protocol. Ik heb hiervan geleerd dat het erg belangrijk is dat je voor ogen houdt wat de positie is van degene met wie je het interview houdt. Verder liepen de interviews goed en had ik veel aan de informatie die ik uit de interviews heb verkregen.

ANALYSEREN & CONCLUDEREN

Het analyseren van de interviews heb ik gedaan door ze helemaal uit te typen en daarna verschillende kernbegrippen te clusteren. Op deze manier kwam er duidelijk naar voren wat er wel goed was aan het protocol en waar het nog aangepast moest worden. Dit vond ik een prettige manier van analyseren omdat ik op deze manier de juiste conclusies kon trekken. De conclusies kon ik goed formuleren en hierbij verwijzen naar de analyses van de resultaten. Zo kon ik eenvoudig een antwoord op de deelvragen en de onderzoeksvraag formuleren. Tijdens deze fase van het onderzoek liep ik even vast, omdat ik niet wist hoe ik de aanbevelingen moest schrijven. Na een kort overleg met Stef Sprong was duidelijk wat de bedoeling was.

RAPPORTEREN & PRESENTEREN

Nadat ik het onderzoek vaak heb doorgelezen, de lay-out een aantal keer heb aangepast ben ik erg trots op het resultaat. Ik heb erg veel van dit onderzoek geleerd en kan mijn bevindingen onderbouwen vanuit theorie en praktijk. Tijdens dit onderzoek heb ik hulp gehad van Stef Sprong en intern begeleider Sanne om het er tot in de puntjes verzorgd uit te laten zien. Bij het ontwerpen van het protocol heb ik hulp gehad van een goede vriendin Carlijn Brink. Ik heb geleerd dat het niet erg is om hulp te vragen, de ene kan nou eenmaal beter ontwerpen dan de ander. De presentatie van dit onderzoek vind pas plaats eind juni 2017, ik ben van plan om een prezi te maken en op een pakkende manier dit onderzoek te presenteren. Mijn doel is hierbij dat mensen het belang zien van een goed protocol op gebied van echtscheiding en kinderen omdat dit steeds meer speelt hier in Nederland.

TIJDSPLANNING

Onderzoeksfase	Wat?	Hoeveel uur
Oriënteren	-Oriënteren op het onderwerp	25 uur
	-Gesprekken met betrokkenen	5 uur
Richten	-Onderzoeksvraag + deelvragen opstellen	20 uur
	-Literatuuronderzoek	70 uur
	-Schrijven onderzoeksplan	60 uur
Ontwerpen	-Ontwerpen handleiding	10 uur
	-Ontwerpen stappenplan	10 uur
Plannen	-Onderzoeksvraag + deelvragen opstellen	10 uur
	-Onderzoeksactiviteiten bedenken/uitwerken	20 uur
Verzamelen	-Interviews opstellen	15 uur
	-Interviews afnemen	10 uur
	-Interviews uitwerken	20 uur
Analyseren en concluderen	-Interviews verwerken	30 uur
	-resultaten analyseren	15 uur
	-conclusies trekken	15 uur
	-ontwerp aanpassen	30 uur
Rapporteren en presenteren	-onderzoeksplan afmaken	40 uur
	-presentatie maken	10 uur
	-presentatie houden	5 uur
Totaal	Onderzoek	420 uur

